

Suprotstavljanje kultivisanju ekstremizma u Bosni i Hercegovini:

Argumenti za sveobuhvatnu reformu obrazovanja

Izveštaj Vijeća za demokratizaciju politike

Autorica:

Valery Perry

Sarajevo

Septembar, 2015.

Š K O L E G I J U M
d ž e p n a
b i b l i o t e k a

Valery Perry

Suprotstavljanje kultivisanju ekstremizma u Bosni i Hercegovini:

Argumenti za sveobuhvatnu reformu obrazovanja
Izveštaj Vijeća za demokratizaciju politike

Prevod: Armina Mujanović

Redigovanje: Antonela Glavinić

Lektura: Osman Zukić

Sarajevo, 7/2017.

Predgovor za bosansko-hercegovačko izdanje

Iznimno mi je zadovoljstvo što sam mogla prirediti ovaj uvod za bosansko-hercegovačko izdanje Izvještaja “Suprotstavljanje kultivisanju ekstremizma u Bosni i Hercegovini: Argumenti za sveobuhvatnu reformu obrazovanja“.

Izvorni Izvještaj Vijeća za demokratizaciju politike je obavljen u septembru 2015. godine¹, u vrijeme kada se počinju javljati različite inicijative u polju prevencije nasilnog ekstremizma (PNE) i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu (SNE) na Zapadnom Balkanu. Danas izgleda kao da ne mogu proći ni dvije sedmice a da se ne desi neki događaj u regionu na temu prevencije ili suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu – od diskusija o stranim terorističkim borcima; konferencija o državnim strategijama; ekspertnim skupinama o trendovima zatvorske radikalizacije; do radionica u kojima radi sa mladim ljudima ili pojedincima koji su potencijalno „pod rizikom“.

Tokom 2016. godine sam provela istraživanje o regionalnim trendovima u prevenciji i suprotstavljanju nasilnom ekstremizmu, i razgovarala sa preko 100 osoba u 7 zemalja (Albaniji, BiH, Kosovu, Crnoj Gori, Srbiji i Turskoj), kako bi stekla bolji uvid u način na koji lokalni akteri definišu prijetnju od ekstremizma i radikalizacije, i kako bi mapirala razne inicijative koje su od ranije bile implementirane, koje su bile u toku i one koje se planiraju provoditi u budućnosti². 2017. godine sam temeljitije istražila stanje u Srbiji, razgovarajući sa 60-70 vladinih i nevladinih aktera o radikalizirajućim trendovima koji uključuju neonacističke pokrete, krajnje desne nacionalističke frakcije i huligane, i islamističke grupe, i prikupljajući njihove preporuke za prevenciju.

¹ Dostupno na stranici:

<http://www.democratizationpolicy.org/pdf/DPC%20Policy%20Note%2010%20Extremism%20and%20Education%20in%20BiH.pdf>

² *Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe: A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities*. Regional Cooperation Council. August 2016. Dostupno na stranici: <http://www.rcc.int/pubs/38/initiatives-to-preventcounter-violent-extremism-in-south-east-europe-a-survey->

Veliki broj aktivnosti je iniciran u čitavoj regiji: programi organizacija kao što su Međunarodna organizacija za migracije, Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi, i Razvojni program Ujedinjenih nacija; bilateralni programi ambasada uključujući Sjedinjene Američke Države, Norvešku, Švicarsku i Ujedinjeno Kraljevstvo; regionalno istraživanje financirano od strane Britanskog savjeta; kao i različiti programi i pilot programi nevladinih organizacija kojima se nastoje implementirati aktivnosti koje se već provodile u drugim područjima. Neki od ovih napora su obimni i visokog su ranga, dok su drugi mali i mogu proći nezamijećeno (često namjerno). Neki napori su dio dugoročnog procesa realizacije projekta, a neki se sastoje od jednog ili dva događaja i konferencije. Neki od njih su inicirani i implementirani na nivou lokalne zajednice, dok su drugi preuzeli metodologije koje se koriste u drugim zemljama. Neki su prvenstveno represivni, dok su drugi preventivni. Neki su donatori prevashodno zainteresirani za potencijalnu prijetnju od ekstremizma u njihovim zemljama, dok su drugi pored toga zainteresirani i za prijetnje u okviru zemalja Zapadnog Balkana.

Jedna je tema međutim bila neobično postojana u svim razgovorima i u svim izvještajima koje sam pregledala, a to je središnja uloga obrazovanja; trend koji odražava teme koje su obrađene u ovom Izvještaju. I iako su sugovornici priznali da obrazovanje nije lijek za sve – visoko obrazovani ljudi se također priključuju ekstremističkim grupama, i oni zapravo često u njima imaju vodeću ulogu – ipak, u odsustvu efikasnih kurikula i strategija, obrazovanje može postati biti važan faktor koji doprinosi stvaranju pogodne klime za ekstremizam, naročito kod mladih i marginalizovanih populacija. Obrazovanje se percipira kao vid vakcine koja će mlade ljude imunizirati tako da, iako budu izloženi ekstremističkim trendovima u društvu, budu otporniji na „infekciju“, i da se odupru „mentalitetu stada“ što bi moralo biti u srži društvenog otpora.

Tri su se osnovna pristupa obrazovnoj reformi iskristalisala kao neophodna, ne samo u prevenciji i suprotstavljanju nasilnom ekstremizmu, i jačanju lokalnih zajednica da se odupru ovakvim trendovima, nego i za podršku ukupnim procesima konsolidacije demokracije u jednom društvu:

1. Građansko obrazovanje

Građansko obrazovanje se kod mladih ljudi smatra ključnim u obezbjeđivanju kako teoretskog tako i praktičnog razumijevanja o tome šta znači biti odgovoran građanin u 21. vijeku³. Ono se nažalost često doživljava kao nepotrebno ili neozbiljno u poređenju sa matematikom, naukom ili drugim „pravim“ školskim predmetima. Međutim, kako se zemlje širom svijeta počinju suočavati s anti-liberalnim, populističkim trendovima, i odricanja od vrijednosti za koje se poslije Hladnog rata mislilo da su temeljni i prevladavajući, postaje jasno da građansko obrazovanje *jeste* potrebno, i da se građanske vrijednosti moraju aktivno poučavati i kultivisati⁴.

Sugovornici iz regije su često upozoravali da su mladi ljudi kojima nedostaje građanska perspektiva, osjećaj pripadnosti i svijest da svojim djelovanjem mogu napraviti doprinos, koji se osjećaju isključeni iz zajednice i društva, i kojima nedostaju prilike da učestvuju u konstruktivnim aktivnostima, češće u riziku da budu u iskušenju pred ekstremističkim grupama koje im mogu ponuditi osjećaj pripadnosti, svrshodnosti i djelovanja. Ovi su izazovi prisutni svuda, ali mogu biti naročito akutni u postratnim i tranzicijskim društvima u kojima je uništen stari sistem vrijednosti, a nove pozitivne vrijednosti se nisu usvojile; ili su nove vrijednosti takve da nisu reprezentativne niti inkluzivne za sve građane. Zagovornici ovog pristupa smatraju da postoji vakuum kojeg treba popuniti, i koji *će* biti popunjen bilo pozitivnim ili negativnim uticajima. Štaviše, u društvima u kojima su mehanizmi kontrole – civilno društvo, sudstvo, nezavisni mediji – slabi ili uopšte ne postoje, ugrožavanje od strane neodgovorne vlasti koja ne predstavlja sve građane može doprinjeti osjećaju bespomoćnosti i otuđenja, i rezultirati propratnom potragom za djelovanjem u kojem se koriste vanredna sistemska sredstva. Sveprisutni nedostatak povjerenja u politiku i

³ Perry, Valery and Brian Lanahan. "Cultivating the Demand Side of Liberal Democracy: In Support of Increased and Enhanced Civic Education in Bosnia and Herzegovina, and Globally." DPC Blog. 5 February 2017. Dostupno na :

<http://www.democratizationpolicy.org/blog/cultivating-the-demand-side-of-liberal-democracy/>

⁴ Safi, Michael. "Have Millennials Given Up on Democracy?" The Guardian. 18 March 2016. Dostupno na <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/18/have-millennials-given-up-on-democracy>

političare, frustracija zbog korupcije, percipirani nedostatak pravde i pravičnosti, kao i nepostojanje vizije za budućnost mogu doprinijeti rastućem osjećaju beznađa.

Građansko obrazovanje koje je prilagođeno uzrastu i koje je fokusirano na učenika, koje uključuje koncepte kao što su pravičnost, ljudska prava, građanski angažman, i vladavinu prava, kao i praktične vještine za uključivanje u rad zajednice i aktivizam, može pomoći u formiranju poveznice između mladih ljudi i društva, podići njihova očekivanja kada je u pitanju rad zvaničnika u njihovim zajednicama/državama, i podučavati individualnu građansku odgovornost. U okviru Građanskog obrazovanja može također poučavati medijskoj pismenosti, kako u tradicionalnim tako i u novim online/društvenim medijskim platformama, stvarajući više kritičkih medijskih konzumenata koji se mogu oduprijeti online regrutaciji – što je opasnost koja je nova ovoj generaciji.

2. Religijske instrukcije, religijsko obrazovanje

Pitanje religijskih instrukcija (poučavanje vjernika o onome u šta vjeruju) i religijskog obrazovanja (poučavanje o religijama za učenike koji mogu biti ili ne biti vjernici) se iznova postavljalo od strane sugovornika. Neki od njih su upozorili da pojedinci koju su radikalizirani često dolaze iz porodica u kojima religija nije sastavni dio porodičnog života, što stvara prazninu koja se kasnije popunjava, ali da drugi dolaze iz porodica koje su religiozne, i kasnije se preobrate u ekstremističke interpretacije vjere. Potrebno je uraditi dodatna istraživanja o ovim trendovima u cijelom regionu.

Na terenu postoje različite prakse u ponudi religijskog obrazovanja, od obaveznog do izbornog, nastavnog i vannastavnog. U zemljama u kojima se nude religijske instrukcije u javnim školama (npr. u Srbiji i BiH), stručni pedagoški nadzor je često ocijenjen kao neadekvatan, pošto su nastavni materijali i odabir kadra prepušteni diskreciji religijskih zajednica. Neki su sagovornici bili mišljenja da je to adekvatno; dok su drugi smatrali da bi intenzivniji partnerski odnos između religijskih zajednica i profesionalnih edukatora bio sa pedagoškog stanovišta konstruktivniji.

Poučavanje o religijama nije dosljedno integrisano u nastavne planove i programe u regiji. Sagovornici iz različitih zajednica su konstatovali da je nažalost čest slučaj da mladi ljudi nikada ne posjete sakralne objekte (džamije, crkve, itd) koji nisu „njihovi“. U BiH je uveden obavezni program Kulture religija prije nekoliko godina, i iako neki stručnjaci misle da bi se ovaj pristup trebao replicirati i drugdje, prevladava bojazan da bi se sadržaj ovog programa mogao razvodniti ili čak eliminisati kako se uvode novi predmeti, stvarajući pritisak u smislu vremena i resursa. Pritisak je također došao od strane nekih religijskih zajednica koje su osporavale samu ideju uvođenja pristupa religiji kao „društvenoj nauci“, i koje su bile mišljenja da su samo klerici kvalifikovani da se bave ovim stvarima. Iako se na časovima vjerske pouke može također uvesti učenike u osnove drugih sistema vjerovanja, praksa je neujednačena. (Pravo na nevjerovanje može pridonijeti diskusiji o ovoj kontraveznoj ali iznimno bitnoj temi.) Iako to u praksi može biti složeno, sagovornici su mišljenja da poznavanje religije susjeda, ili sunarodnika, može doprinijeti da se smanje strah i stereotipi, i također može povećati stepen tolerancije i društvene kohezije.

3. Kritičko mišljenje i multiperspektivnost

Na kraju, potreba da mladi ljudi znaju kako da kritički misle je konzistentno naglašavana: kako bi mogli odvojiti činjenice od fikcije; provjeravati izvore i autore; razumjeti različita iskustva fokusirajući se na činjenice umjesto na mišljenja; promatrati istoriju i društvene nauke iz višestrukih uglova i shvatiti da nijedna verzija ne odražava „Istinu“, ali da sve doprinose razumijevanju složenih istorijskih procesa. Međutim, ovo je proces pun izazova i u najbogatijim i najrazvijenijim zemljama, a u zemljama u tranziciji je on još složeniji, sa jakim političkim nabojem. Proučavanje i poučavanje istorije može biti usko povezano sa izgradnjom identiteta, koje, ako mu se priđe na ograničen način, može (namjerno ili nenamjerno) stvoriti „naše“ i „njihove“ grupe i doprinijeti marginalizaciji i otuđenju.

Da bi poučavanje u čijem je fokusu učenik, i koje je zasniva na kritičkom mišljenju i analitičkim vještinama debatovanja ušlo u svakodnevnu praksu, potrebni su visoko obrazovni i osnaženi prosvjetni radnici. Nažalost, u cijeloj regiji je, kako u inicijalnom obrazovanju nastavnika

tako i u stručnom usavršavanju, napredak bio spor, a plate i status prosvjetnih radnika ostaju niski.

Policijski službenik iz Srbije je odlično sumirao izazove za prevenciju i sprječavanje nasilnog ekstremizma, rekavši da „ne idu svi ljudi u policiju, ali svi idu u školu i kod doktora“. Nedovoljno investiranje i nebriga za obrazovanje će uvijek – i bilo gdje – voditi povećanju negativnih ishoda u društvu. Obrazovanje se nažalost ne percipira kao privlačna investicija; ono može ponuditi mali broj kratkoročnih rezultata koji bi privukli donatore, a budući da su prosvjetni radnici tiho političko tijelo, često ih se može ignorisati u debatama o budžetu ili javnim politikama.

Za političke teme nije dobro da budu pretjerano sekuritizirane; javne politike bi trebale biti oblikovane djelotvornim odgovorima na javne potrebe i interese, koje same po sebi mogu doprinijeti sveobuhvatnoj sigurnosti. Ako pažnja koja se sada poklanja pitanjima prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu može pomoći u demonstraciji činjenice da slabo obrazovani i društveno otuđeni građani koji su prepušteni sami sebi u društvima koja minimalno funkcionišu predstavljaju ne samo ekonomsko slabljenje nego i potencijalno dugoročno sigurnosnu prijetnju, onda ona možda može imati pozitivan društveni i politički uticaj u regionu. Ali da bi se to zaista dogodilo potrebna je volja donosioca politika u cijeloj regiji da istinski ostave iza sebe podjele i isključivanja koja su nastala u posljednje dvije dekade, što se može desiti samo ako građani budu zahtijevali alternativnu viziju i budućnost za buduće generacije.

Valery Perry, April 2017.

SADRŽAJ

Sažetak i preporuke / **13**

Uvod / **17**

1. Privlačna snaga ekstremističkih ideja: Osnove / **23**

2. Sprečavanje razvoja ekstremističkih pogleda na svijet / **28**

3. Post-dejtonska BiH – država utemeljena na fragmentaciji / **32**

4. Obrazovanje u BiH – rat drugim sredstvima / **36**

5. Obrazovni deficit BiH – monoperspektivnost / **41**

Zaključci i preporuke: Ka multiperspektivnosti i kritičkom mišljenju / **48**

Sažetak i preporuke

Ovaj Izvještaj pokazuje da iako obrazovne politike u BiH izravno ne potiču radikalnu ili ekstremističku misao, one nedvojbeno pogoduju pojavi netolerantnih, etnički isključujućih grupa mladih građana koji nisu osposobljeni da djeluju u heterogenom, kompleksnom svijetu. Mjere za *promociju* kritičkog mišljenja, medijske pismenosti, multiperspektivnosti i inkluzivne građanske svijesti su nedovoljne. U najboljem slučaju, trenutni obrazovni pristup će rezultirati lošim društveno-ekonomskim izgledima mladih na sve konkurentnijem globalnom tržištu; u najgorem slučaju, postoji tek nekoliko preventivnih mjera koje mogu odvratiti ranjive osobe od gravitiranja ka ekstremističkim pogledima na svijet. Etnički fragmentirani i isključujući pristupi obrazovanju u BiH su neprijatelj razvoju kritičkog mišljenja i analitičkih sposobnosti koje su neophodne kako bi se proširile perspektive mladih ljudi, umanjila netolerancija i doveli u pitanje narativi etničkog *statusa quo*.

Dok u diskusijama o radikalnom ekstremizmu dominiraju globalni strahovi od islamskog ekstremizma, drugi oblici ekstremizma (radikalni nacionalizam, bijela supremacija, neonacizam, anti-imigracija, itd.) koriste mlade umove koji ne mogu efikasno preraditi i preispitati poruke mržnje i netolerancije. Mladi ljudi s Balkana idu ne samo u Siriju i Irak, nego i u Ukrajinu, kao dio percipirane ideološke i kulturološke borbe.

Postoji nekoliko razloga zašto je bosanskohercegovački obrazovni sistem nedorastao izazovu stvaranja mislećih mladih ljudi, posvećenih euro-atlantskim vrijednostima:

- Fragmentacija sistema je utemeljena u opredjeljenju da se održavaju narativi grupa koje imaju usko partijske i etnonacionalne interese;
- Sistem se uveliko oslanja na mehaničko pamćenje i poučavanje iz udžbenika koji ne potiču intelektualni razvoj, vještine analitičkog mišljenja, kritične medijske pismenosti i koncepta građanina;
- Etnifikacija promovira mentalitet „mi protiv njih“ u regiji koja je u poslijeratnom periodu iskusila veoma malo istinskog političkog i društvenog pomirenja;

- Uvođenjem religije u školske programe fokus je stavljen na doktrinarne religijske instrukcije, umjesto na inkluzivne, nedominancijske pristupe i obrazovanje;
- Vanjski naponi za podršku reformi su propustili da oslove ključne uzroke i probleme u školskim programima, posebno u predmetima fokusiranim na nacionalni identitet.

Kurikulumi bazirani na etničkom principu predstavljaju samoodrživi recept za ekstremizam.

Bilo je nekoliko refleksivnih reakcija pojedinih predstavnika međunarodne zajednice koji su se pokušali boriti protiv ovog problema kroz pojedinačne, vannastavne projekte, bez hvatanja u koštac sa sistemskim faktorima koji ih pokreću, koji su politički. Protekla decenija pilot projekata i projekata s ograničenim djelovanjem pokazala je njihovu neefikasnost. Zapravo, takav pristup je *čak i pogoršao situaciju* jer je osigurao privid demokratske odgovornosti i modernosti strankama i kreatorima politika koji se obavezuju na „reforme“ znajući veoma dobro da će u odsustvu suštinske kurikularne reforme – koja bi neminovno uzdrmala nacionalističke temelje političkog sistema – *status quo* doista ostati netaknut.

Protivnici reforme – uključujući domaće kreatore politika koji se protive reformi i bojažljive međunarodne aktere – brzo će odbaciti ideju bilo kakve jače uloge države. Od političara iz Republike Srpske (RS) se može očekivati da će bez razmišljanja odbiti preporuke koje su date u ovom Izvještaju. Slično tome, bošnjački i hrvatski političari u Federaciji će, nastojeći da sačuvaju svoja vlastita obrazovna carstva, također odbiti bilo koji politički prijedlog koji bi mogao oslabiti njihovu društvenu kontrolu. Stoga je važno postaviti ovo pitanje tako da ne bude o tome hoće li će nadležnosti biti na nivou države, entiteta ili kantona, nego da li *svako* dijete u BiH može s pravom pohađati *bilo koju* školu u BiH i učiti po *bilo kojem od bh. kurikuluma*, osjećati se opušteno u bilo kojem od razreda, i završiti školu s kompetitivnim setom vještina i kritičkim pogledima na svijet. Ovo će zahtijevati sveobuhvatnu kurikularnu reformu koja, uz rijetke izuzetke, nije oslovljena preko jedne decenije.

Preporuke koje slijede namijenjene su domaćim i međunarodnim donosiocima odluka, kao i široj zajednici građana koji su latentno nezadovoljni obrazovnim *statusom quo*:

1. Uspostaviti nezavisnu koordinacijsku ekspertnu grupu, čijim članovima bi to bio primarni angažman, koja bi razvila kratkoročnu (jedna godina) i srednjoročnu (pet godina) strategiju za sveobuhvatnu kurikularnu reformu.
2. Stvoriti bazu podrške među građanstvom za sveobuhvatnu reformu obrazovanja, obrazlažući pitanje direktno građanima, povezujući finansijsku i razvojnu pomoć s napretkom u ovom sektoru.
3. Provesti reviziju kurikuluma tako da fokus bude na poučavanju na multiperspektivan način. Postojeći izvještaji i analize će poslužiti kao solidna početna tačka, a mogu pomoći kako bi se izbjeglo ponovno „izmišljanje tople vode“. Ekspertne organizacije poput instituta Georg Eckert mogu dati svoj doprinos; multilingvističke tehnike predavanja bi trebale osigurati da su svi učenici pismeni u smislu dijalekatskih varijanti (bosanski /hrvatski/srpski) te pisama (latinično i ćirilčno).
4. Privremeno obustaviti sve postojeće ili planirane programe podrške obrazovanju (uključujući i one koji se smatraju čisto „strukturalnim“ ili „tehničkim“) dok se ne obezbijedi da budu u skladu s obnovljenim naporom ka sistemskoj reformi; uskratiti finansiranje ako se reforme ne provode savjesno. Finansiranje obrazovanja je nepouzđano; vanjsko finansiranje bez reforme je poslužilo kao oslonac za postojeći zatrovani i opasni sistem.
5. Raditi s religijskim zajednicama kako bi se na sistematičan način provodilo inkluzivno, multiperspektivno i nedoktrinarno religijsko obrazovanje, i obezbjedilo da se doktrinarne religijske instrukcije u školi realiziraju na inkluzivan (ne isključujući) način u skladu s dobrim praksama, te da su učenicima i roditeljima ponuđene prihvatljive alternative.
6. Ponovno razmotriti građanske inicijative koje, iako su uvele korisne koncepte, nisu u dovoljnoj mjeri uspjele parirati porukama koje šalju druge društvene grupe. Promovirati tehnike i metode kritičkog mišljenja, unaprijediti vještine kritičkog mišljenja i uvesti obaveznu medijsku pismenost kako bi se umanjila potencijalna privlačnost ekstremističkih pogleda na svijet i ideologija.
7. Potrebno je shvatiti da susjedne države mogu doprinijeti reformskom ambijentu na konstruktivan ili destruktivan način.

Kako se kurikularni materijali često direktno ili indirektno preuzimaju iz Hrvatske ili Srbije, tako se u BiH uvoze i monoperspektivni narativi tih država. Donatorski ili ekspertske programi podrške u tim zemljama bi se također trebali fokusirati na kvalitet, multiperspektivnost i kritičko mišljenje.

Uvod⁵

U ovom se Izvještaju analizira veza između obrazovanja i kreiranja svjetonazora koji pogoduju ekstremističkoj ideologiji ili onih koji su utemeljeni na kritičkom mišljenju i analizi, s fokusom na obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini. Iako je jasno da je u interesu svake države da osigura da njeni građani ne potpadnu pod uticaj ekstremnih ideologija, a ako se to desi, da svoje poimanje svijeta ne propagiraju nasiljem, BiH se kao i druge post-konfliktne, fragilne države suočava s posebnim izazovima. Poslijeratna struktura vlasti u BiH omogućila je razvoj tri suprotstavljajuća i često nekompatibilna kurikularna pristupa, obrazovna sistema i svjetonazora. Iako ovakav pristup ne potiče izravno mlade ljude da se okrenu radikalnom ili ekstremističkom načinu razmišljanja, kreatori obrazovne politike ne čine ništa da *spriječe* pojavu netolerantnih, etnički čistih grupa mladih ljudi nesposobnih za snalaženje u heterogenom svijetu, niti čine dovoljno na promoviranje kritičkog mišljenja, medijske pismenosti, multiperspektivnosti i inkluzivne građanske svijesti. Iako uvijek ima izuzetaka – najbolji učenici koji pobjeđuju na takmičenjima, nastavnici koji su voljni da preuzmu rizik u učionici – generalno govoreći, obrazovni sistem i etno–nacionalni kurikulumi na kojima su zasnovani stvaraju tri odvojena pogleda na svijet unutar naredne generacije bosanskohercegovačkih građana i lidera.

Dok u diskusijama o radikalnom ekstremizmu dominiraju globalni strahovi od islamskog ekstremizma, drugi oblici ekstremizma (radikalni nacionalizam, bijela supremacija, neonacizam, anti-imigracija, itd.) koriste mlade ljude koji ne mogu na efikasan način preraditi i preispitati poruke mržnje i netolerancije. Iako većina ljudi prvenstveno ima na umu fenomen odlaska stranih boraca iz Bosne i Hercegovine u Siriju i Irak,⁶

⁵ Autorica se zahvaljuje Vladi Azinoviću, Chrisu Bennettu, Marini Bowder, Armini Mujanović i redakciji DPC-a koji su dali svoje komentare na nacrt Izvještaja. Za sve greške odgovorna je isključivo autorica.

⁶ Najiscrpniju studiju ovog fenomena izradili su Vlado Azinović i Muhamed Jusić. „Zov rata u Siriji i bosanskohercegovački kontingent stranih boraca“ The Atlantic Initiative, 2015. Dostupno na: http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/ZOV_RATA_U_SIRIJI_PDF/Zov_rata_u_Siriji_i_bosanskohercegovacki_kontingent_stranih_boraca.pdf

borci s Balkana idu i u Istočnu Ukrajinu, i to ne samo kao plaćenici, nego kao dio šire percipirane ideološke i kulturološke borbe.⁷ Jasan je i uticaj političkih podjela i ekstremističkog diskursa u Bosni i Hercegovini. Olako i eksplicitno spominjanje rata i ratnih zločina na fudbalskim utakmicama,⁸ česta oštećenja vjerskih objekata⁹ i drugi incidenti odraz su društvenih posljedica koje imaju ekstremističke ideje pretvorene u djelo.

U ovom Izvještaju istražuju se brojni razlozi neuspjeha bosansko-hercegovačkog obrazovnog sistema da djeluje proaktivno i preventivno, kao i zašto je to problematično.

Odmah na početku treba istaći dvije ključne stvari. Prvo, kada se govori o ekstremizmu u Bosni i Hercegovini treba imati na umu da se ne radi *isključivo* o islamističkom ekstremizmu. Rat od 1992 do 1995. godine je sam po sebi bio manifestacija ne jedne, nego više sve ekstremnijih frakcija koje su stekle popularnost u političkom i intelektualnom vakuumu nastalom završetkom hladnog rata. Reakcionarske snage mogu poprimiti različite oblike i zapravo često crpe snagu jedne od drugih u

⁷ "Holy Warriors." The Economist. 21. august 2014. Dostupno na: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2014/08/balkan-fighters-abroad>; "Fight the Good Fight." The Economist. 18. april 2015. Dostupno na: <http://www.economist.com/news/europe/21648697-western-balkans-peace-some-go-abroad-look-war-fight-good-fight>; Milekić, Sven. "Some Croats are Fighting in Ukraine Army, Pusić Says." Balkan Insight. 12 February 2015. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/croatia-not-prosecuting-fighters-in-foreign-wars>; Ristić, Marija. "Serbian Fighters Help 'Russian Brothers' in Crimea." Balkan Insight. 6 March 2014. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbian-fighters-head-to-crimea>

⁸ "Serb Hate Speech Brings Bosnia Match to Halt." Balkan Insight. 12 March 2014. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-serbia-match-stopped-over-nationalistic-slogans>. Eric Gordy piše o „slavljenju zločina“, skandiranju „nož, žica, Srebrenica“ na fudbalskim utakmicama, pop muzici, itd. u svojoj knjizi „Guilt, Responsibility and Denial: The Past at Stake in post-Milošević Serbia“, University of Pennsylvania Press, 2013.

⁹ Različite organizacije prikupljaju podatke o ovakvim incidentima. OSCE, zajedno sa Uredom demokratskih institucija i ljudskih prava (ODIHR), prati i izvještava o ovakvim incidentima u sklopu svojih projekata koji se bave izvještavanjem o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Vidjeti: <http://hatecrime.osce.org/bosnia-and-herzegovina>. "Monitoring and Responses to Attacks on Religious Buildings and Other Holy Sites in BiH." Nansen Dialogue Center Project Review Report (November 1 2011 –October 31 2012), 20 March 2013. Dostupno na: <https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2014/06/UCHS-Bosnia-Pilot-Final-Report-Year-2-FOR-PUBLICATION.pdf>

svojoj paradoksalnoj potrazi za suprotstavljenim, ali ipak istim anti-modernim, anti-progresivnim i anti-građanskim ciljevima.

Drugo, jasno je da se neke druge države suočavaju sa mnogo većim izazovima zbog postojanja bliske veze između obrazovanja i ekstremističkih ideologija – naprimjer, na Bliskom Istoku i u Indoneziji.¹⁰ Dok Azinović i Jusić istražuju ograničeni (do sada) fenomen stranih boraca u BiH, drugi upozoravaju na dizanje panike i uveličavanje prijetnje koju predstavlja BiH, čiji je pristup Islamu uvijek bio umjeren.¹¹ Nijedna država nije imuna na manji ili veći uticaj ekstremističke ideologije.¹² Međutim BiH je specifičan slučaj, jer, iako je u Europi i ima „euroatlansku perspektivu“ i dalje je fragilna država sputana razjedinjenom demokratijom i minimalnim napretkom u poslijeratnom političkim i društvenom pomirenju koja se suočava s velikim problemima povezanim s vlašću, vladavinom prava i demokratskom odgovornosti.¹³ Druge europske države se suočavaju sa sličnim prijetnjama, ali su nesumnjivo sposobnije da odgovore na takve društvene izazove; međutim, stvaranje sve neliberalnije Mađarske, koje se ogleda u reakciji

¹⁰ Izazovi na Bliskom Istoku, tačnije u Iraku i Siriji, detaljno su dokumentovani. Za sažeti prikaz izazova u Indoneziji, vidjeti Timberman, David. "Violent Extremism and Insurgency in Indonesia: A Risk Assessment." US Agency for International Development. 7 January 2013. Dostupno na: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JSJJ.pdf

¹¹ Galdini, Franco. "The Myth of Muslim Radicalisation in Bosnia." Gulf News. 16. august 2015. Dostupno na: <http://gulfnews.com/news/europe/the-myth-of-muslim-radicalisation-in-bosnia-1.1565927> Također vidjeti i Bringa, Tone. Being Muslim the Bosnian Way. Princeton University Press, 1995.

¹² Dvije priče nedavno objavljene u New York Timesu pokazuju koliko su različiti pojedinci koje Islamska Država odabire i priprema za svoje ciljeve. Callimachi, Rukmini. "ISIS and the Lonely Young American." The New York Times. 27. juna 2015. Dostupno na: <http://www.nytimes.com/2015/06/28/world/americas/isis-online-recruiting-american.html>; Bennhold, Katrin. "Jihad and Girl Power: How ISIS Lured 3 London Girls." The New York Times. 17 August 2015, dostupno na: <http://www.nytimes.com/2015/08/18/world/europe/jihad-and-girl-power-how-isis-lured-3-london-teenagers.html>

¹³ U izvještaju OECD-a iz 2015. godine, „Nestabilne države - 2015: Očekivanja nakon 2015.“, uključene su i BiH i Kosovo u grupu od 50 najnestabilnijih država. Za mjerenje nestabilnosti OECD predlaže model koji se sastoji od pet mjera: 1) nasilje; 2) pristup pravdi za sve; 3) efektivne, odgovorne i inkluzivne institucije; 4) ekonomska inkluzija i stabilnost; 5) kapaciteti za prevenciju i prilagođavanje socijalnim, ekonomskim i ekološkim krizama i katastrofama. Izvještaj je dostupan na: <http://www.oecd.org/dac/governance-peace/publications/documentuploads/SOF2015.pdf>

na nedavnu izbjegličku krizu, jasno ilustrira do koje mjere ekstremistička retorika i aktivnosti mogu postati dio zvanične politike.¹⁴ Što se tiče obrazovanja, iako se BiH sigurno ne susreće s istim problemima u obrazovanju kao Indonezija ili Zaljevske zemlje, njezino obrazovanje nije kvalitetno ni moderno kao ono u Finskoj. A u tom stanju zamrznutog konflikta, bilo kakva dinamika – kao što je nacionalno orijentirano monoperspektivno obrazovanje – koja stoji na putu većoj društvenoj koheziji i stvara podjelu će još više ugroziti dugotrajnu stabilnost.

U ovom Izvještaju razmatraju se upravo ta pitanja. Najprije se uvodi nekoliko generalnih koncepata vezanih za ekstremizam i govori se o naporima preduzetim u svrhu suprotstavljanja (nasilnom) ekstremizmu kako bi se dao okvir za razumijevanje pokretača i mogućih odgovora. Nakon toga će se razmotriti upravljanja u obrazovanju u postdejtonskoj BiH, kako bi se razumjele veze s politikama koje su pokretale rat, koje nastavljaju da oblikuju poslijeratni ambijent i koje su onemogućile istinsku obrazovnu reformu. Predstavljaju se i razmatraju koncepti monoperspektivnosti i multiperspektivnosti i u generalnom smislu i u kontekstu BiH. Na kraju se iznose zaključci i preporuke kreatorima politika u BiH i međunarodnim akterima (Europska unija, međunarodne organizacije, ambasade i donatori) koji svojim angažovanjem u oblasti obrazovanja bez pokušaja uvođenja fundamentalnih promjena – nehotice ili ne – podržavaju *status quo* koji čini malo na promoviranju građanskih vrijednosti i društvene tolerancije i na sprečavanju mogućeg širenja i usvajanja ekstremističkih ideologija. Kada se govori o „obrazovanju“ u ovom Izvještaju misli se na obavezno osnovno i srednje obrazovanje; iako je bavljeno visokim obrazovanjem, cjeloživotnim učenjem i usklađivanjem obrazovanja i tržišta rada također važno, nemoguće je govoriti o kvalitetu tercijarnog obrazovanja ili stručnog usavršenja ako su niži obrazovni nivoi nekvalitetni.¹⁵ Osim toga, društvene vrijednosti prenose

¹⁴ Bíró Nagy, András, Tamás Boros and Áron Varga. "Right-Wing Extremism in Hungary." Friedrich Ebert Stiftung. Decembar 2012. Dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09566.pdf> ; Simon, Zoltan. "Orban Says He Seeks to End Liberal Democracy in Hungary." Bloomberg. 28 July 2014. Dostupno na: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-07-28/orban-says-he-seeks-to-end-liberal-democracy-in-hungary>

¹⁵ Na konferenciji pod nazivom: „Uloga obrazovanja u suprotstavljanju nasilnom ekstremizmu“, nekoliko učesnika je bilo mišljenja da se „programi koji podržavaju

se na buduće generacije upravo kroz obavezno obrazovanje. Naravno, potrebna je dublja i detaljnija analiza svakog dijela ovog Izvještaja; cilj ovog Izvještaja je da ponovo pokrene diskusiju o ovim temama i da na dnevni red vrati suštinsku obrazovnu reformu. Fusnote sadrže informacije o dodatnoj literaturi i referencama.

Na početku svakog dijela Izvještaja daju se relevantni citati iz Izvještaja s okruglog stola OSCE–ODIHR-a (Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi/Ured za demokratske institucije i ljudska prava) iz 2012 godine „Uključivanje mladih u borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu.“¹⁶ Nalazi i preporuke iz tog Izvještaja ističu vezu između slabog, netolerantnog monoperspektivnog obrazovanja i kultivisanja ekstremističkog pogleda na svijet. Oni također govore o slabostima koje trenutno postoje u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu. Stoga su citirani dijelovi OSCE-ODIHR-ovog Izvještaja korisni jer naglašavaju vezu između obrazovanja i ideološkog ekstremizma bilo koje vrste, što je nešto što eksperti znaju, ali i ovi akteri instinktivno shvaćaju. Iako OSCE i dalje ima značajno prisustvo na terenu kroz svoju Misiju u BiH, i nastavlja da podržava ciljne napore za provođenje reforme, posebno udžbenika iz historije, ne insistira se da kurikulumi zapravo obavezuju na korištenje ili da *koriste* nove, multiperspektivne metode i udžbenike, a šire reforme nastavnih planova i programa su nestale s radara zbog nepostojanja domaće i međunarodne političke volje.¹⁷ Iako doista postoje primjeri dobre prakse na mikro planu – radionice za obuku nastavnika, omladinski kampovi,

kritičko mišljenje trebaju integrisati u nastavne planove i programe u osnovnoj školi, jer bi uvođenje ovih kategorija u srednjim školama ili na univerzitetima bilo prekasno.“ Zapisnik sa sastanka, decembar 2013., Dostupno na:

http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2013/12/Dec13_Education_Expert_Meeting_Note.pdf

¹⁶ “Youth Engagement to Counter Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terror: Report on Findings and Recommendations.” („Uključivanje mladih u borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izvještaj o nalazima i preporuke“) Zajednički ekspertski okrugli stol Sekretarijata OSCE-a i OSCE ODIHR-a. 23-24. oktobar 2012, s. 4. Dostupno na:

<http://www.osce.org/secretariat/103352?download=true>

¹⁷ OSCE i Vijeće Evrope su najviše uključeni u pitanja obrazovanja, kako kroz projekte, tako i kroz istupe u kojima se naglašava neophodnost reforme. Kako se obrazovanje općenito smatra unutrašnjim problemom i nije uključeno u *acquis communautaire*, EU se obično ograničavala samo na pružanje „tehničke podrške“ obrazovnim projektima, izbjegavajući otvoreno politička pitanja u vezi sa nastavnim planovima i programima.

umjetnički programi usmjereni ka pomirenju i sl. – ovo su izuzeci koji dokazuju pravilo. Njih također skoro uvijek predlažu i finansiraju vanjski akteri, te su tako *vannastavne* opcije. Što se tiče obaveznog obrazovanja i kurikulumu koji oblikuje formalno obrazovanje, monoperspektivna, „mi protiv njih“ naracija se nastavlja. Tek kada se omogući *svakom učeniku* u BiH da ima obrazovanje koje je inkluzivno, multiperspektivno i koje koristi različite izvore; gdje su vještine kritičkog mišljenja i medijska pismenost sastavni dio obrazovanja; i gdje svako dijete može sa sigurnošću pohađati *bilo koju* školu i učiti skupa sa svojim vršnjacima, smanjit će se privlačna snaga ekstremizma.

1. Privlačna snaga ekstremističkih ideja: Osnove

„Teroristička radikalizacija i regrutovanje mladih radi nasilnog ekstremizma i terorizma često su zasnovani na socijalnom zbližavanju, a ne na ideologiji. Mladi ljudi se u početku mogu okrenuti ka nasilnim grupama u potrazi za priznanjem, prijateljstvom i identitetom. Oni se također mogu priključiti ovim grupama jer one nude vrstu podrške koja zadovoljava njihove materijalne i socio-psihološke potrebe, kao što su novac, zaštita i solidarnost... Nasilne ekstremističke grupe se često oslanjaju na „crno-bijelo“ razmišljanje kako bi stvorile identitet i osjećaj pripadanja nasuprot „drugima“ koji su demonizirani i dehumanizirani. Oni ne daju prostora za bilo kakvu sumnju, kritičko mišljenje ili samokritiku, i pripisuju cjelokupnu odgovornost za situaciju u kojoj se neki pojedinac nalazi, posebno za stvarnu ili umišljenu nepravdu „drugima“ i društvu u cjelini.“¹⁸

Mnogo toga je napisano o inherentnim uzrocima ekstremizma i, između ostalog, pravom odgovoru na ovaj fenomen. Iako se ovaj Izvještaj ne bavi detaljnom analizom,¹⁹ potrebno je razmotriti nekoliko relevantnih koncepata.

Definicija terorizma koju nudi rječnik je jednostavna: „vjerovanje u, i podržavanje ideja koje su veoma daleko od onoga što većina ljudi smatra ispravnim i razumnim.“ Radikalizam toj jednačini dodaje politički aspekt i aspekt vlasti: „mišljenja i ponašanja ljudi koji su naklonjeni ekstremnim promjenama, naročito promjenama vlasti.“²⁰ U savremenom globalnom političkom kontekstu, eksplicitna uloga pojedinaca spremnih da *konkretizuju* određenu ideologiju može biti dalje definirana. Ured za domovinsku sigurnost Sjedinjenih Država definira nasilne ekstremiste kao: „pojedince koji podržavaju ili vrše ideološki motivirano nasilje u

¹⁸ „Uključivanje mladih u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izvještaj o nalazima i preporuke“, str. 4.

¹⁹ Guide to the Drivers of Violent Extremism. US Agency for International Development. February 2009; Taspinar, Omer. “Fighting Radicalism, not Terrorism: Root Causes of an International Actor Redefined.” SAIS Review. Vol. 29, no. 2, Summer-Fall 2009; United States Institute of Peace Insights. Issue 1, Spring 2014.

²⁰ Definicija na: www.merriam-webster.com

svrhu postizanja političkih ciljeva.²¹ Pojedini teoretičari, analizirajući uzroke i dinamiku ekstremizma, ukazuju na subjektivnu prirodu ovih termina (vječna debata jesu li u pitanju „borci za slobodu ili teroristi“), pozivajući na korištenje holističkog pristupa u razumijevanju ove pojave.²²

Ljudi s ekstremističkim pogledima na svijet ponašaju se na različite načine. Osobe s ekstremnim pogledima te ideje ne provode uvijek u djelo; to mogu biti samo lična uvjerenja bez šireg uticaja na zajednicu. Neki opet mogu imati takve poglede i prešutno podržavati djelovanje drugih s ciljem društvenih promjena koje odgovaraju tim pogledima; čak i šira pasivna podrška može ekstremističkom pokretu dati dovoljan društveni legitimitet za sticanje pristalica i ugleda. Drugi mogu direktno podržavati upotrebu nasilja, a da se sami ne uključe u izvršenje nasilnih djela. I konačno, postoje i oni koji su spremni ubiti sebe i druge u borbi za postizanje svojih ciljeva.²³

Dakle, između prihvatanja ekstremističkih stavova i mobilizacije postoji prostor u kojem se može djelovati. Nasreću, malo onih koji koketiraju s radikalnom ili ekstremističkom ideologijom ili je na kraju prihvate i počine terorističko djelo u ime svog cilja. Prevencija radikalizacije ili pokušaj deradikalizacije prije mobilizacije, može se smatrati ne samo „mekim“ odgovorom na problem, nego i ključnim elementom sveobuhvatne sigurnosti.²⁴

Oni koji traže uzroke – pa tako i rješenja – mogu se podijeliti na dva tabora. U prvom su oni prema kojima društveno-ekonomski i okolišni

²¹ Zvanična stranica Ureda za domovinsku sigurnost. Dostupno na:

<http://www.dhs.gov/topic/countering-violent-extremism>

²² Bartoli, Andrea and Peter T. Coleman. "Dealing with Extremists." Beyond Intractability. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. September 2003. Dostupno na

<http://www.beyondintractability.org/essay/dealing-extremists>

²³ McCants, Will and Clinton Watts. "U.S. Strategy for Countering Violent Extremism: An Assessment." Foreign Policy Research Institute E-Notes. December 2012.

Dostupno na <http://www.fpri.org/articles/2012/12/us-strategy-countering-violent-extremism-assessment>; Guide to the Drivers of Violent Extremism. US Agency for International Development, februar 2009.

²⁴ "The OSCE Concept of Comprehensive and Co-operative Security: An Overview of Major Milestones." OSCE Secretariat Conflict Prevention Center. 17. juni 2009.

Dostupno na: <http://www.osce.org/cpc/37592?download=true>

pokretači stvaraju plodno tlo za nezadovoljnike (često mlade) da promijene *status quo* svim sredstvima. Ovaj tabor zagovara razvojni pristup prevenciji koji bi omogućio bolje obrazovanje i više radnih mjesta, te tako ublažio ili u velikoj mjeri eliminirao faktore za koje se smatra da doprinose pojavi otuđenih pojedinaca i grupa koji prihvataju ekstremističke poglede na svijet. Drugi tabor odbacuje ovaj argument tvrdeći da zapravo mnogi ekstremisti (naročito oni na čelnim pozicijama) ne pate ni od nedostatka obrazovanja, ni finansijskih sredstava. Umjesto toga, ova strana vidi borbu kao sigurnosnu prijetnju zasnovanu na ideologiji koja je u svojoj srži politička i protiv koje se može boriti samo upotrebom vojske i policije.²⁵ Sve se više uviđa da je granica između ova dva pristupa porozna.²⁶ Taspinar integrira teorije relativnog siromaštva i ljudskog razvoja drugih teoretičara (npr. Ted Robert Gurr i Amartya Sen) u svoje analitičke alate s ciljem razumijevanja i borbe protiv radikalizacije. Skoro svi se slažu da su uzroci mnogobrojni, isprepleteni i kompleksni. „Faktori poticanja“ (šire društveno-ekonomske karakteristike, kao što su siromaštvo, društvena isključenost, nezaposlenost ili nedovoljna zaposlenost i sl.) i „faktori privlačenja“ (privlačna snaga ekstremističke grupe ili njihovog vođe, kampanje, aktivno vrbovanje i sl.) moraju se kombinovati da bi naveli ili potakli pojedinca ne samo na prihvatanje nego i na nasilnu realizaciju ekstremističnih ciljeva. Iako je Islamska država (ISIS, ISIL ili Daesh) prvo na što pomislimo u 2015. godini kada govorimo o nasilnom ekstremizmu (što pokazuje uspjeh njihove medijske kampanje, bez obzira koliko strašna bila), nasilni ekstremizam nije nešto novo. Svako društvo ima svoje radikale: pogledajmo, naprimjer, nedavna ubistva nadahnuta bjelačkom supremacijom u uglednoj afričko-američkoj crkvi u Sjedinjenim Američkim Državama; radikalizam usmjeren protiv vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama od Wacoa do danas, i krvavi pohod Andersa Breivika u Nor-

²⁵ Vodič kroz pokretače nasilnog ekstremizma. USAID. Februar 2009. U jednoj analizi navodi se 6 osnovnih poimanja nastanka ekstremizma: 1) ekstremizam je odnjegovan; 2) ekstremizam je konstruisan; ekstremizam je emocionalni ispušt ozbiljnih osjećaja; 4) ekstremizam je racionalna strategija u igri za moć; 5) ekstremizam se pojavio iz apokaliptičnih, eshatoloških (kraj života) ideologija; i 6) ekstremizam je patološka bolest. Pogledati Bartoli i Coleman, 2003.

²⁶ Guide to the Drivers of Violent Extremism; Taspinar, Omer. "Fighting Radicalism, not Terrorism: Root Causes of an International Actor Redefined." SAIS Review. Vol. 29, no. 2, Summer-Fall 2009; United States Institute of Peace Insights. Issue 1, Spring 2014.

veškoj 2011. godine.²⁷ Europska unija shvata široku prirodu opasnosti radikalizma: „... terorizam u Europi sada pronalazi svoju inspiraciju u više različitih ideologija, kao što to pokazuje izvještaj Europol-a iz 2013. godine. Tu spadaju nacionalističke i separatističke ideologije, one inspirisane Al Qaidom, nasilna ljevičarska, anarhistička i desničarska ideologija.“²⁸ Najvidljiviji oblik mobilizacije – pojava stranih boraca – također nije novina.²⁹ Takvih pojedinaca ima i u bogatim i u siromašnim društvima.

Međutim, ono što odvaja nasumičnog, nepredvidljivog „vuka samotnjaka“ od sistematičnijih i opasnijih prijetnji je to da li imaju podršku kritične mase (uključujući internet) i legitimitet, te da li su društva iz kojih potiču sposobna i da se efikasno suprotstave ekstremizmu i da ponude alternativu. Dobro organizovanim i demokratski legitimim društvima je lakše spriječiti i pobijediti terorizam. U tome se oba tabora – tabor razvoja i tabor sigurnosnog odgovora – slažu: da je uloga efektivne i legitimne dobre uprave ključna u sprečavanju, suprotstavljanju i odgoaranju na ekstremističke grupe i djela.

Priroda i kvalitet sposobnosti vlade da zadovolji potrebe i težnje svih svojih građana je kamen temeljac dobre vlade. Ključna riječ koju treba ovdje zapamtiti je *svih*: bilo koja grupa koja sebe smatra sistematski obespravljenom, iz bilo kojeg razloga (ekonomskog, rasnog, etničkog, religijskog i dr.) čini nezadovoljnu i potencijalno otuđenu populaciju koja je, ako ne može tražiti promjenu na „tradicionalni“ ili miran način,

²⁷ Horowitz, Jason, Nick Corasaniti and Ashley Southall. “Nine Killed in Shooting at Black Church in Charleston.” The New York Times. 17 June 2015. Dostupno na: http://www.nytimes.com/2015/06/18/us/church-attacked-in-charleston-south-carolina.html?_r=0; Graham, David A. “Deadly American Extremism: More White than Muslim.” The Atlantic. 25 June 2015. Dostupno na <http://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/06/terrorism-threat/396749/>; Lewis, Mark and Sarah Lyall. “Norway Mass Killer gets the Maximum: 21 Years.” The New York Times. 24 August 2012. Dostupno na: <http://www.nytimes.com/2012/08/25/world/europe/anders-behring-brevik-murder-trial.html>

²⁸ “Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU’s Response.” Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2013)941 Final, Brussels, 15. January 2014, str. 2. Dostupno na: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/crisis-and-on_preventing_radicalisation_and_violence_promoting_extremism_201301_en.pdf

²⁹ Azinović, Vlado i Muhamed Jusić, 2015.

podložna da nađe druge kratkoročne ili dugoročne načine zadovoljavanja svojih potreba. „... što je politički sistem neinkluzivniji, što manje ispunjava zahtjeve svojih građana, što im se više uskraćuju osnovne građanske slobode, oni su sve podložniji nasilnom ekstremizmu.“³⁰

Što je slabija država, to je teže osigurati dobru upravu. Nestabilna, sukobom pogođena društva i poslijeratna društva su naročito ranjiva. „Iako nije ustanovljena direktna uzročno-posljedična veza između siromaštva i terorizma, istraživanja pokazuju da uslovi kao što su društveno-politička nejednakost, dugotrajno nasilje i sukobi, gušenje građanskih sloboda i negativna iskustva s policijom i organima sigurnosti mogu biti pokretači nasilnog ekstremizma.“³¹ U sve manjem i sve globaliziranijem svijetu, jednostavno je nemoguće pretpostaviti ili se nadati da ekstremističke ideje ili djela u nekom drugom dijelu svijeta neće, direktno ili indirektno, uticati na tvoju vlastitu sigurnost. „Naoružani novostečenim vojničkim vještinama, mnogi od ovih europskih „stranih boraca“ bi mogli predstavljati prijetnju našoj vlastitoj sigurnosti nakon njihovog povratka iz zona u kojima traju sukobi. Na duže staze, oni mogu biti katalizatori terorizma. Fenomen stranih boraca nije nov, ali s nastavkom rata u Siriji, broj ekstremista koji odlaze na strana ratišta raste. A kako se povećava broj europskih boraca na stranim ratištima, tako je i prijetnja našoj sigurnosti sve veća.“³²

2. Sprečavanje razvoja ekstremističkih pogleda na svijet

„Teroristička radikalizacija među mladima može, i treba biti spriječena, počevši od rane dobi, u formalnom školskom okruženju. Posebni napori su potrebni kada su u pitanju tinejdžeri, koji pripadaju

³⁰ Guide to the Drivers of Violent Extremism, str. 5

³¹ Chowdhury Fink, Naureen, Karin Deutsch Karlekar and Rafia Barakat. 2013. „Mightier than the Sword? The Role of the Media in Addressing Violence and Terrorism in South Asia.“ Center on Global Counterterrorism Cooperation. 2013. str. 3. Dostupno na: http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2013/11/2013Oct_CGCC_MightierThanTheSword_Report.pdf

³² „Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU’s Response.“ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2013)941 Final, Brussels, 15. January 2014. str. 2. Dostupno na: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation/docs/communication_on_preventing_radicalisation_and_violence_promoting_extremism_201301_en.pdf

grupi s kojom je općenito teže raditi jer oni imaju specifična interesovanja koja bi mogla izbjegavati ili suprotstaviti se onima koje vide kao figure autoriteta. Međutim, nastavnici često nemaju samopouzdanje i specijalizirane vještine potrebne za bavljenje pitanjima poput nasilnog ekstremizma, a segregirani obrazovni sistem bi mogao povećati neznanje i netoleranciju, umjesto da promovira zajednički život. Neformalno obrazovanje igra ključnu komplementarnu ulogu, te rad organizacija civilnog društva sa mladima može doprinijeti izgradnji mira i promovirati toleranciju zasnovanu na pozitivnim i ugodnim aktivnostima.“³³

S obzirom na različita mišljenja i tumačenja o tome što su pokretači radikalizacije i nasilnog ekstremizma, nije iznenađujuće da još uvijek ne postoji konsenzus oko toga kako države mogu najefikasnije spriječiti stvaranje takvih stavova i odluku pristalica takvih ekstremističkih pogleda da se mobiliziraju (što se naziva borbom protiv nasilnog ekstremizma). Neki pristupi zagovaraju djelovanje vojske i policije, dok drugi pozivaju na prevenciju. Kao što je već rečeno, dugoročne opcije vjerovatno leže negdje u sredini i sadrže aspekte oba pristupa. „Definicije (borbe protiv nasilnog ekstremizma) kreću se od sprečavanja prihvatanja ekstremnih uvjerenja koja mogu dovesti do terorizma, do smanjenja aktivne podrške terorističkim grupama.“³⁴ Druga definicija ističe „smanjenje broja pobornika terorističkih grupa neprinudnim sredstvima.“³⁵ Definicija borbe protiv radikalizacije koju daje UN odražava spoznaju postojanja čitavog spektra pasivne i aktivne podrške ekstremističkim pogledima, široko definirajući napore da se takvi trendovi spriječe, kao „sprečavanje nezadovoljnih (možda već i radikaliziranih) pojedinaca da pređu granicu i postanu teroristi.“³⁶ (Zbog ograničenog prostora i predmeta istraživanja, u ovom se radu razmatraju elementi predloženih pris-

³³ „Uključivanje mladih u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izvještaj o rezultatima i preporuke“ Zajednički ekspertski okrugli stol Sekretarijata OSCE-a i OSCE ODIHR-a. 23-24. oktobar 2012, str. 3.

³⁴ McCants, Will and Clinton Watts. “U.S. Strategy for Countering Violent Extremism: An Assessment.” Foreign Policy Research Institute E-Notes. December 2012, str. 1. Dostupno na: <http://www.fpri.org/articles/2012/12/us-strategy-countering-violent-extremism-assessment>

³⁵ McCants, str. 1

³⁶ Vidjeti: United Nations, First Report of the Working Group on Radicalization and Extremism that Lead to Terrorism: Inventory of State Programmes. Dostupno na: <http://www.un.org/terrorism/pdfs/radicalization.pdf>

tupa prevenciji koji se bave glavnim uzrocima, a ne onim koji pozivaju na policijske i vojne odgovore.)

Centar za globalnu saradnju u borbi protiv terorizma navodi da se programi za borbu protiv nasilnog ekstremizma mogu podijeliti u tri kategorije:³⁷

- Angažovanje javnosti: medijske kampanje, kulturne i sportske aktivnosti;
- Ciljani rad sa identifikovanim ranjivim pojedincima ili zajednicama: socijalne/zdravstvene usluge, obrazovanje, policija i programi za demobilizaciju/rehabilitaciju;
- Institucionalna izgradnja kapaciteta: vlast (policija), NVO-i, konflikt/izgradnja mira.

Takvi napori su usko isprepleteni i povezani s čitavim setom inicijativa u svrhu konsolidiranja demokratskih sistema utemeljenih na vladavini zakona.³⁸ Holistička priroda problema ne dopušta jednostavna rješenja. Međutim, mimo širih institucionalnih/strukturalnih pokretača, preventivne aktivnosti su veoma često usmjerene na mlade. Evropska je komisija 2011. godine osnovala Mrežu za osvješćivanje o radikalizaciji (RAN), kako bi se bolje razumjeli uzroci radikalizacije te osmislili i diseminirali efikasni odgovori.³⁹ Mnoge preporuke koje je izdala Mreža se odnose na značaj započinjanja prevencije kod mladih od malih nogu:

„Ljudi su najpodložniji uticajima u adolescenciji i ranom zreloom dobu, i mnoge od vrijednosti i stavova stečenih tada zadrže većinu svog života. Nije stoga iznenađujuće da su adolescenti i ljudi u ranom zreloom dobu najrizičnija grupa kada je riječ o potpadanju pod uticaj radikalne propagande..... Treba poduzeti mjere u cilju poticanja mladih da ne

³⁷ Chowdhury Fink, Naureen, Karin Deutsch Karlekar and Rafia Barakat. 2013. "Mightier than the Sword? The Role of the Media in Addressing Violence and Terrorism in South Asia." Center on Global Counterterrorism Cooperation. 2013, str. 5. Dostupno na: http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2013/11/2013Oct_CGCC_MightierThanTheSword_Report.pdf

³⁸ Carothers, Thomas. Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve. Washington, DC: The Carnegie Endowment for International Peace, 1999; Ottaway, Marina S., and Thomas Carothers, eds. Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2000.

³⁹ "Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU's Response." str.3.

*ostanu pasivni, nego da razmišljaju kritički, da preispituju ekstremističke ideje i da ih odbace. RAN je ustanovio da su interkulturalni dijalog i direktna komunikacija između mladih ljudi ključne metode stvaranja otpornosti na ekstremističku propagandu. Građanski angažman i učešće u životu zajednice također pomažu pri kreiranju pozitivnih stavova. RAN je zaključio se kroz obrazovanje, obuku i sektor za rad mladih često najbolje može pomoći mladim ljudima da razviju vještine kritičkog razmišljanja.*⁴⁰

Obrazovanje i rad na terenu su važne aktivnosti i za širenje ekstremističke ideologije i za borbu protiv nje. U zavisnosti od okruženja, takvi procesi mogu biti formalni i pod patronatom države, ili neformalni i nezvanični - ugrađeni u kurikulum za obavezno obrazovanje ili izborni i vannastavni; u „stvarnom svijetu“ ili online.⁴¹ Na konferenciji na temu „Uloga obrazovanja u borbi protiv nasilnog ekstremizma“, održanoj u jesen 2013. godine, detaljno su razmatrana ova složena i međusobno povezana pitanja. Iako je data podrška kulturnim i sportskim programima za mlade, naglasak je stavljen i na važnost balansirano obrazovnog iskustva (koje) „povećava izloženost različitostima, kritičkom mišljenju i saradnji. Obrazovne institucije, posebno univerziteti, predstavljaju poprište ideja gdje se razmjenjuju i diskutuju različite ideologije, mišljenja i stavovi. Kurikulumi i školski programi koji promoviraju ovakav tip zdrave razmjene ideja mogli bi potaknuti učenike da prošire svoje horizonte, razmišljaju kritički i postanu samosvjesniji.“⁴² Europski RAN ponavlja ovu ideju, naglašavajući da će „otkrivanje mana u ekstremističkoj i terorističkoj propagandi potaći mlade ljude da preispitaju stavove koje ova propaganda predstavlja,“ kao i kroz medijsku pismenost u okviru programa „Kreativna Europa.“⁴³ U nastavku je dato nekoliko karakteristika obrazovnog sistema koje su

⁴⁰ “Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU’s Response.” str. 9-10.

⁴¹ “Countering Online Radicalization in America.” Bipartisan Policy Center Homeland Security Project. December 2012, str. 9. Dostupno na:

<http://bipartisanpolicy.org/wp-content/uploads/sites/default/files/BPC%20Online%20Radicalization%20Report.pdf>

⁴² “The Role of Education in Countering Violent Extremism.” Meeting Note. December 2013. str. 3. Dostupno na: http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2013/12/Dec13_Education_Expert_Meeting_Note.pdf

⁴³ “Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU’s Response.” str. 9-10.

ključne za smanjenje potencijala za netolerantno razmišljanje u najboljem, i za vezu s ekstremističkom ideologijom u najgorem slučaju:

- Aktivno promoviranje vještina kritičkog mišljenja;
- Obrazovanje usmjereno ka promoviranju tolerancije i poštovanja, utemeljeno na miru i dijalogu;
- Medijska pismenost kako bi se osiguralo da mladi ljudi mogu efikasno procesirati, filtrirati i analizirati ogromne količine informacija dostupne na internetu;
- Osjećaj zajedničke građanske odgovornosti i angažiranosti.

U narednom dijelu ćemo razmotriti u kolikoj mjeri su te karakteristike prisutne u obrazovnom sistemu u BiH.

3. Post-dejtonska BiH – država utemeljena na fragmentaciji

„Jako se teroristička radikalizacija može desiti u bilo kojoj dobi života, mladi ljudi u potrazi za pripadnošću, svrhom, i/ili identitetom mogu biti podložniji nasilnom ekstremizmu i terorističkoj radikalizaciji. Ovo je često pogoršano negativnom percepcijom organa vlasti, posebno policije i snaga sigurnosti na koje se gleda kao na „one druge“ ili one koji podržavaju „druge“. Geografska razdvojenost zajednica može još više povećati rizik od nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi terorizmu, ometajući uzajamno razumijevanje između zajednica i jačajući nepovjerenje i strah od „drugoga“. Nasilni ekstremisti iskorištavaju i njeguju ovakve percepcije kako bi sebe prikazali kao nekoga ko osigurava pravdu i pruža sigurnost svojoj zajednici, te izvršili pritisak na mlade da odaberu stranu.“⁴⁴

BiH je nestabilna, poslijeratna država koja se i dalje suočava s brojnim društveno-ekonomskim problemima dvije decenije nakon završetka najkrvavijeg rata na europskom tlu od Drugog svjetskog rata. Od završetka rata se bori s post-komunističkim, ekonomskim i poslijeratnim tranzicijama. Dejtonski mirovni sporazum zaustavio je rat koji je odnio oko 100.000 života (od čega su većina bili civili) i raselio polovinu populacije.⁴⁵ Dejtonski mirovni sporazum je efektivno osigurao uslove za vojnu stabilizaciju, razdvojivši zaraćene strane, odstranivši artiljeriju i oružje, uklonivši kontrolne punktove, itd. Međutim, 20 godina poslije, pokazalo se da, kao model za mir, nije toliko riješio politička pitanja koja su bila uzrok rata, koliko ih je zamrznuo.

Post-dejtonska BiH je organizirana kao jedna država s dva entiteta i tri „konstitutivna naroda.“ Ovo ustrojstvo reflektira ratne borbene linije i demografsku stvarnost postignutu etničkim čišćenjem u ratu, i konkretno, rezultat je značajnih etno-teritorijalnih promjena koje je postigla

⁴⁴ „Angažovanje mladih u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izvještaj o rezultatima i preporuke“. Zajednički ekspertski okrugli stol Sekretarijata OSCE-a i OSCE ODIHR-a. 23-24. oktobar 2012, str. 3.

⁴⁵ Za detaljnu analizu demografskih promjena uzrokovanih ratom, pogledati: Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal, by Gerard Toal and Carl Dahlman, Oxford: Oxford University Press, 2011; Burg, Steven L. and Paul S. Shoup. The War in Bosnia – Hercegovina: Ethnic Conflict and International Intervention. London: M.E. Sharpe, 2000; Bose, Sumantra. Bosnia After Dayton: Nationalist Partition and International Intervention. London: Hurst & Company, 2002.

Vojska Republike Srpske (RS) tokom prvih mjeseci rata 1992. godine, a koje su zatim zadržane i formalizirane u Dejtonu. BiH se sastoji od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. RS (koja zauzima 49% teritorije) je izrazito centralizirana i vrlo homogena, reflektirajući i ime i cilj entiteta proglašenog u januaru 1992. godine. Federacija BiH (51%) je nastala 1994. godine na temelju Washingtonskog ugovora između Bošnjaka i Hrvata, a njezina podijeljena struktura na 10 kantona reflektira relativnu heterogenost ovog entiteta. (Tu je, također, i Brčko distrikt BiH koji ima svoj posebni poslijeratni status.)⁴⁶ Razni eksperti su BiH opisali kao primjer multinacionalnog federalizma, kao konsocijativnu federalnu državu, etničku demokratiju, etnokratiju ili kao neki drugi hibrid u koji je ugrađen etnicitet i koji etnicitet stavlja na prvo mjesto, povezujući ga s nadležnostima vlasti, često (ali ne i uvijek) i s teritorijalnim vezama.⁴⁷ Ona nije građanska demokratija, niti građanska država. Dejton nije podijelio, koliko je *dodijelio* moć grupama u skladu s njihovom brojčanom i političkom nadmoći na datim područjima u trenutku kada je rat završen.

Nemoguće je sa sigurnošću govoriti o demografskoj distribuciji konstitutivnih naroda na teritoriji BiH, s obzirom na to da ne postoje objavljeni rezultati popisa stanovništva od 1991. godine.⁴⁸ Dejtonom se garantira pravo da se poslije rata raseljena lica vrate u svoje predratne domove bez

⁴⁶ Perry, Valery. "Shepherding Sovereignty: Slow Democratization in Bosnia and Herzegovina." Bologna Center Journal of International Affairs. Bologna, Italy: Johns Hopkins University, May 2007, str. 75-87; "Democratic Ends, (un)Democratic Means? Reflections on Democratization Strategies in International Crisis Group. Bosnia's Brčko: Getting In, Getting On and Getting Out. Europe Report no. 144, 2 June 2003 and Bosnia-Herzegovina." Bosnian Security After Dayton: New Perspectives. Michael Innes (Ed.). Routledge, str. 51-70, 2006; Moore, Adam. Peacebuilding in Practice: Local Experience in Two Bosnian Towns. Ithaca: Cornell University Press, 2013; Parish, Matthew. A Free City in the Balkans. Reconstructing a Divided Society in Bosnia. I.B. Taurus, 2009.

⁴⁷ Keil, Soeren. Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina. Ashgate: 2013; Mujkić, Asim. We, the Citizens of Ethnopolis. Sarajevo, 2008; "Constitutional Reform Processes in Bosnia and Herzegovina: Top-down Failure, Bottom-up Potential, Continued Stalemate." Keil, Soeren and Valery Perry (Eds.) Statebuilding and Democratization in Bosnia and Herzegovina. London: Ashgate, 2015.

⁴⁸ Perry, Valery. "The Census in Bosnia and Herzegovina: A Basic Review." Democratization Policy Council Policy Note #3. October 2013. Dostupno na <http://democratizationpolicy.org/uimages/pdf/dpcpolicynotebihnewseries3bihcensus.pdf>; Perry, Valery. "How Will the Results of the BiH Census be Used?" Democratization Policy Council Blog. 19 decembar 2014. Dostupno na: <http://www.democratizationpolicy.org/how-will-the-bih-census-results-be-used->

obzira na etno-nacionalnu pripadnost, ali je ta obaveza samo djelimično ispunjena.⁴⁹ Ljudi koji žive u mjestima gdje su demografska manjina, žive po pravilima te administrativne jedinice. Društvo je veoma široko strukturirano prema trima konstitutivnim narodima. Iako se neko može izjasniti kao „ostali“ ili samo kao „građanin“, ne postoji formalna ni nepisana garancija (ali koja se podrazumijeva) političke participacije za ove grupe (poput onih koje uživaju konstitutivni narodi).⁵⁰ Ne postoji visoko-pozicionirani politički dužnosnik koji radi ili barem pokušava govoriti u ime svih ljudi (naroda) ove zemlje, ne postoje izbori na kojima svi građani glasaju za istu grupu kandidata, i ne postoji zajednička vizija za državu. Moć, politika, i novac se nalaze na nivou entiteta i kantona, što ne samo da olakšava korupciju, nego i onemogućava njeno suzbijanje.⁵¹

Ova fragmentirana, nekohezivna struktura rezultira i fragmentiranim i nekohezivnim sistemom upravljanja. U svakom sektoru je dvodecenijsko iskustvo pokazalo da je svaka „koordinacija“ između suštinski

⁴⁹ Toal, Gerard and Carl Dahlman Bosnia Remade: Ethnic Cleansing and its Reversal. Oxford: Oxford University Press, 2011; Mooney, Erin. “Securing Durable Solutions for Displaced Persons in Georgia: The Experience in Bosnia and Herzegovina.” Paper presented at conference, Conflict and Migration: The Georgian-Abkhazian Case in A European Context. Istanbul, 18-19. June 2008.

⁵⁰ Tri predmeta iz BiH predata su na Evropski sud za ljudska prava u kojima se osporava koncept statusa konstitutivnih naroda i uticaja koji ima na manjine ili one koji se ne izjašnjavaju. U predmetu *Sejdić-Finci protiv BiH*, Evropski sud za ljudska prava je 2009. godine presudio da je Ustav BiH diskriminatoran u odnosu na nekonstitutivne narode u zemlji („Ostali“) ograničavajući mogućnost kandidature za određene pozicije na državnom nivou samo na one koji se izjašnjavaju kao Bošnjaci, Hrvati ili Srbi. 2014. godine, Sud je presudio i u slučaju *Zornić protiv BiH*, u korist tužiteljice sa presudom da je bila diskriminirana jer se odbila izjasniti kao pripadnik bilo koje određene etničke grupe, izjasnivši se samo kao građanka. U još jednom predmetu, *Ilijas Pilav protiv BiH*, čeka se na presudu. Predmet se odnosi na posljedice obaveznog izjašnjavanja kao pripadnika jednog od konstitutivnih naroda prilikom kandidature za javnu službu. Pogledati Jukić, Elvira. “Strasbourg Court Piles Rights Pressure on Bosnia.” Balkan Insight. 15 June 2014. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/another-human-rights-ruling-pressures-bosnia>

⁵¹ Blagovčanin, Srđan and Boris Divjak. “How Bosnia’s Political Economy Holds it Back and What to Do About it.” Johns Hopkins University Center for Transatlantic Relations. July 2015. Dostupno na: http://transatlanticrelations.org/sites/default/files/Blagovcanin%20and%20Divjak_fi nal.pdf; Perry, Valery. “A Cross-Cutting Survey of Corruption and Anti-Corruption Issues in Bosnia and Herzegovina: Overview, Challenges and Recommendations.” USAID Monitoring and Evaluation Support Activity (MEASURE BiH). February 2015.

suprotstavljenih tijela koja nije propisana na zakonskom i institucionalnom nivou u najboljem slučaju slaba, i rijetko efikasna.⁵² Posljedice su vidljive u odvojenim i minimalno prenosivim sistemima zdravstvene i socijalne zaštite; podijeljenim policijskim nadležnostima i praksama; podijeljenom i upitno nezavisnom pravosudnom sistemu; te podijeljenim i u konačnici segregiranim školama.

⁵² Jedna od rijetkih konkretnih reformi se desila u sektoru odbrane, gdje ne samo da su se dvije vojske i dva ministarstva odbrane integrisala na državnom nivou, nego su nakon toga entitetska tijela i rasformirana. Ovo se ne desi često, nego se umjesto toga formiraju slaba državna tijela koja egzistiraju uporedo sa entitetskim i/ili kantonalnim tijelima - proces koji se naziva i institucionalnim raslojavanjem. (Foreign Policy Initiative BH (FPI). Governance Structures in BiH: Capacity, Ownership, EU Integration, Functioning State, 2007. Možda i nije iznenađenje da su jedini funkcionalni dijelovi vlasti tokom poplava 2014. godine, bile Oružane snage BiH

4. Obrazovanje u BiH – rat drugim sredstvima

„Korištenje formalnog obrazovanja za sprečavanje i borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu zahtjeva holistički pristup školama kao okruženju baziranom na ljudskim pravima, i po pitanju metoda i kurikuluma i po pitanju mladih kao nosioca prava. Poseban naglasak treba staviti na poučavanje mladih o ljudskim pravima kako bi se pozitivno uticalo na proces formiranja njihove ličnosti te poništavanje negativnih uticaja, kao što je ideologija nasilnog ekstremizma. Iako mnoge zemlje učesnice posebnu pažnju posvećuju „obrazovanju u svrhu sticanja znanja,“ veći fokus bi trebao biti stavljen na razvijanje ključnih vještina i sposobnosti – poput kritičkog mišljenja, dijaloga i mirnog rješavanja konflikata. Takve vještine su ključne kako bi bili sposobni da razmišljaju, komuniciraju i održavaju međusobne interakcije, da mirno iznose i izražavaju svoje stavove, da odbacuju pozive na nasilje i netoleranciju i/ili da zaborave naučeno nasilno ponašanje.“⁵³

BiH ima 12 ministarstava obrazovanja (po jedno ministarstvo obrazovanja u svakom kantonu, i po jedno u entitetima) i Odjeljenje za obrazovanje Vlade Brčko distrikta. Ne postoji državno Ministarstvo obrazovanja. Ministarstvo civilnih poslova ima mali obrazovni portfelj koji ima pasivnu, administrativnu koordinacijsku ulogu. Državna obrazovna agencija može izraditi prijedloge obrazovnih standarda, čije provođenje nije obavezno, a tu je još i Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete. U praksi ova tijela mogu uraditi jako malo bez saglasnosti (i finansijske podrške) entitetskih i kantonalnih vlasti. Konferencija ministara obrazovanja, zasnovana na švicarskom modelu, gdje postoji slično tijelo, postoji kako bi koordinirala politiku ali je zbog nedostatka pritiska izvana dokazano neefikasna, te se zapravo nije ni sastala između septembra 2013. i jula 2015. godine.⁵⁴ (Sastanak koji se

⁵³ „Uključivanje mladih u borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koje vode u terorizam: Izveštaj o nalazima i preporuke,” str. 5-6.

⁵⁴ Ovaj Konferencija se fokusirala isključivo na kontradverzu oko bošnjačkih učenika i roditelja u Konjević Polju i Vrbanjcima u Republici Srpskoj koji bojkotiraju školsku godinu zbog nepostojanja bošnjačkih opcija u kurikulumu za određene nacionalne predmete. Jukić, Elvira. “Hopes Fade of End to Bosnia School Protest.” Balkan Insight. 13 December 2013. Dostupno na <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-school-protests-continues-despite->

napokon održao u julu 2015. godine pružio je malo konkretnih reformi; u ovom političkom okruženju malo je vjerovatno da će to i uraditi, a još manje vjerovatno da će se pozabaviti neophodnim kurikularnim reformama.)⁵⁵ Iako je BiH učestvovala u TIMMS testiranju 2007. godine, od tada nije učestvovala ni u jednom međunarodnom testiranju.⁵⁶ Postoji mala mogućnost da se uključi u naredno PISA testiranje 2018. godine, ali je vjerovatnoća za to mala, što znači da bi BiH na učestvovanje morala čekati do 2021. godine.⁵⁷

S izuzetkom Brčko distrikta,⁵⁸ nastavni plan i program svake škole je etnički obojen, poštuju se etnički simboli i obilježavaju se praznici. Tehnički postoji „zajedničko jezgro nastavnih planova i programa,“ ali ova terminologija dovodi u zabludu. Uveli su je 2003. godine kreatori politika koji su identifikovali sadržaje koje su već imali svi (matematika, fizika, itd.) i koji su onda proglašeni „zajedničkim“. Zajedničko jezgro je minimalno za osjetljive predmete i one koji su bitni za identitet, poput maternjeg jezika (uključujući književnost), historiju, geografiju, vjeronauku i „muzičku kulturu.“ Ministarstvo obrazovanja RS izrađuje i nadzire svoj vlastiti nastavni plan i program. Federacija ima Ministarstvo obrazovanja i nastavni plan i program za Federaciju, ali se taj program smatra bošnjačkim; stoga područja s većinskim hrvatskim stanovništvom provode svoj nastavni plan i program na hrvatskom jeziku, uključujući i „miješane“ kantone. (Hrvatska kantonalna ministarstva godinama praktično ignorišu Ministarstvo obrazovanja Federacije, te su uspostavili svoj hrvatski koordinacijski mehanizam, kojim predsjedava Ministarstvo obrazovanja Kantona 8 (Zapadnohercegovački kanton).⁵⁹

[cold](#) ; Jukić, Elvira. "Hundreds of Bosnian Students Fail to Start School." *Balkan Insight*. 1 September 2014. Dostupno na <http://www.balkaninsight.com/en/article/hundreds-of-pupils-in-bosnia-did-not-start-school>

⁵⁵ „29. juli 2015. Dostupno na: Sarajevo: Ministri Obrazovanja Razmatrali Plan Reforme Obraznog Sistema u BiH.“ BHRT <http://www.bhrt.ba/vijesti/bih/sarajevo-ministri-obrazovanja-razmatrali-plan-reforme-obrazovnog-sistema-u-bih/>

⁵⁶ Trends in International Mathematics and Science Study. Vidjeti http://timss.bc.edu/timss2007/intl_reports.html

⁵⁷ The Programme for International Student Assessment, organized by the OECD. Pogledati <http://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/>

⁵⁸ Pogledati fusnotu 42.

⁵⁹ 2010. godine, Ustavni sud Federacije BiH donio je odluku po pitanju ustavnosti nekolicine federalnih tijela, gdje je ustanovljeno da je nekoliko administrativnih tijela

Podjela u Federaciji je najvidljivija u sistemu „dvije škole pod jednim krovom“, kojih ima oko 50, u kojima se učenicima u različitim „školama“ predaje po bošnjačkom ili hrvatskom nastavnom programu u različitim smjenama ili na različitim spratovima zgrade. Međutim, to ne znači da je u RS sve kako treba, jer su tamo nacionalne grupe predmeta rijetko dostupne nesrbima (pogledati ispod). U nekoliko područja gdje postoji dovoljan broj nesrpskih povratnika, školski sistem sa matičnim i područnim školama znači da nesrpski (uglavnom bošnjački) učenici pohađaju loše ruralne područne škole s vrlo ograničenim zadovoljavanjem obrazovnih potreba đaka nesrpske etničke pripadnosti, dok se matične škole (koje se često nalaze u urbanim sredinama) bave samo učenicima srpske etničke pripadnosti.

Sadržaj prethodno pomenutih predmeta fokusiranih na identitet ostaje najkontroverzniji. Učenici koji uče po različitim programima uče različite historije i različite kulture, i iako su jezičke varijante – govoreći lingvistički – u najboljem slučaju razlike u dijalektu,⁶⁰ postoji jako malo napora da se osigura da su učenici svjesni da druge jezičke varijante postoje i da ih razumiju, a u područjima s većinskim hrvatskim stanovništvom u Federaciji, djeca često ne savladaju ćirilčno pismo.⁶¹ Veliki broj pokušaja reforme obrazovanja koji su započeti 2000. godine na kojima se intenzivno radilo do 2006/2007. godine ipak su rezultirali određenim napretkom.⁶² Privremenim sporazumom o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika pokušalo se osigurati da djeca povratnici mogu pohađati školu u svojim prijeratnim mjestima stanovanja (nešto što ranije nije uvijek bilo moguće), odstraniti većinu uvredljivih etničkih naziva i simbola iz tekstova, i stvoriti mogućnost za uvođenje „nacionalne grupe predmeta,“ što znači da ako postoji dovo-

neustavno; uključujući i federalno Ministarstvo obrazovanja. Odluka Ustavnog Suda Federacije BiH 29/09.

⁶⁰ Greenberg, Robert D. *Language and Identity in the Balkans*. Oxford University Press, 2004.

⁶¹ U zajedničko jezgro je uključeno i učenje ćirilice. U federalnom programu (koji se koristi u bošnjačkim školama) virilica se iscrpno poučava. U nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku, učenje ćirilice je minimalno.

⁶² “Classroom Battlegrounds for Hearts and Minds: Efforts to Reform and Transform Education in Post-war Bosnia and Herzegovina.” *Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values*. Ola Listhaug and Sabrina P. Ramet (eds.). Longo Editore Ravenna, 2013, str. 225-246; Valery Perry, Reading, Writing and Reconciliation, ECMI Working Paper #18, September 2003.

ljan broj učenika koji ne pripadaju većinskoj populaciji, moraju im se ponuditi predmeti vezani za njihov identitet koje će oni izučavati zasebno od njihovih vršnjaka iz većinskog dijela populacije („rješenje“ koje ukazuje na „mi protiv njih“ dinamiku obrazovanja u BiH, kao i na šire probleme vezane za povratak manjinskog stanovništva). Napori uloženi u moderniziranje udžbenika iz historije i uklanjanje najuvredljiviji stereotipa i dezinformacija počeli su unapređivati kvalitet tih nastavnih sredstava.⁶³ Dok Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini propisuje pravo na vjersku pouku u javnim školama, uloženi su izvana pokrenuti napori da se osmisle i unaprijede ne-denominacijski pristupi religijskom obrazovanju (iako implementirani sporadično, posebno zadnjih godina).⁶⁴ Donekle je postignut napredak i u upravljanju obrazovnim sistemima, školskim odborima, finansiranju škola i demokratizaciji škola kroz uključivanje roditeljskih, učeničkih i nastavnčkih vijeća.⁶⁵ Međutim, obrazovni sistemi su još uvijek obilježeni podjelama i razlikama.

⁶³ Torsti, Pilvi. "Rival Histories and Textbook reform in Bosnian Textbooks, 1992-2009." Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values. Linstead, Ola and Sabrina P. Ramet (eds.). Ravenna: Longo Editore Ravenna, 2013, str. 205-224. Robert Donia, "The Quest for Tolerance in Sarajevo's Textbooks," Human Rights Review, (January-March 2000), (1)2, 38-55); Karge, Heike. "20th Century History in the Textbooks of Bosnia and Herzegovina: An Analysis of Books used for the Final Grades of Primary School." Braunschweig, Germany: Georg Eckert Institute for International Textbook Research, April 2008.

⁶⁴ Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini iz 2004. godine naizgled želi balansirati interese pojedinačnih religija da promoviraju svoju vjeru sa potencijalnim posljedicama u podijeljenom poslijeratnom društvu. Zakon uključuje pravo na vjersko obrazovanje u javnim školama: Član 4, tačka 1: „Svako ima pravo na vjersku pouku, koju će vršiti samo osobe koje na tu službu imenuje službeno tijelo ili predstavnik njegove crkve ili vjerske zajednice, kako u vjerskim ustanovama tako u javnim i privatnim predškolskim ustanovama i osnovnim školama i višim nivoima obrazovanja što će se regulirati posebnim propisima.“ Član 4, tačka 2. dalje nastoji osigurati da takva nastava ne potiče prakse podjela: „Crkve i vjerske zajednice u propovijedanju vjere i drugim djelovanjem ne smiju širiti netrpeljivost i predrasude prema drugim crkvama i vjerskim zajednicama i njihovim vjernicima ili građanima bez vjerskog opredjeljenja ili ih onemogućavati u slobodnom javnom očitovanju vjere ili drugog uvjerenja.“ (Član 4, tačka 2). Prvi član je dosljednije prihvaćen u religijskim zajednicama od potonjeg.

⁶⁵ Pogledati izvještaje Misije OSCE-a u BiH, dostupne na stranici Misije: www.oscebih.org

5. Obrazovni deficit BiH – monoperspektivnost

„Porast nasilnog ekstremizma i radikalizacije među mladima koji vode ka terorizmu često je potaknut pitanjima diskriminacije, isključivanja i marginalizacije. Njegovanje osjećaja pripadnosti društvu i ohrabrivanje razvoja aktivnog, građanskog i demokratskog angažmana je ključno u borbi protiv terorističke radikalizacije. Rečeno je da je poticanje razvoja „hibridnih“, umjesto „višestrukih“ i potencijalno suprotstavljenih identiteta više doprinosi promoviranju pluralističkog društva u kojem su pojedinci, bez obzira na međusobnu različitost, ujedinjeni oko zajedničkih, univerzalnih vrijednosti ljudskih prava i demokratije.“⁶⁶

Sistemske reforme koje su se na značajniji način počele boriti s administrativnim i kurikularnim problemima ove prirode su zaustavljene 2007. godine, što je bio odraz pogoršanih uslova za provođenje reformi kao i gubitka interesovanja glavnih aktera za ovo pitanje.⁶⁷ To ne znači da je međunarodni angažman u potpunosti prestao; međutim, od tada je fokusiran na ograničene pilot projekte ili „tehničku podršku,“ nastojeći zaobići ključna politička pitanja koja stoje na putu sveobuhvatnije reforme. Međunarodni angažman sveo se na radni nivo i bavi se tehničkim pitanjima, umjesto da bude na visokom nivou i fokusiran na pitanja politika. Najneophodnije reforme – *što djeca uče i kako uče* – su zaustavljene, a u nekim slučajevima su čak i nazadovale.⁶⁸ Takozvana „prelazana rješenja“ su postala trajna.⁶⁹ Nije došlo do napretka ni povećanja napora da se vjersko poučavanje provodi na nedoktrinarni i

⁶⁶ „Uključenje mladih u borbi protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izvještaj o nalazima i preporukama,“ str. 6.

⁶⁷ McMahon, Patrice C. and Jon Western. “The Death of Dayton: How to Stop Bosnia from Falling Apart.” *Foreign Affairs*. September–October 2009, str. 69-83; Chivvis, Christopher. “Back to the Brink in Bosnia?” *Survival: Global Politics and Strategy*. Vol. 52, no. 1, February-March 2010, str. 97-110.

⁶⁸ Ova tipologija je detaljnije razrađena u: Perry, Valery. “Classroom Battlegrounds for Hearts and Minds: Efforts to Reform and Transform Education in Post-war Bosnia and Herzegovina.” *Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values*. Ola Linstead and Sabrina P. Ramet (eds.). Longo Editore Ravenna, 2013, str. 225-246.

⁶⁹ “The Permanent Interim: Bosnia and Herzegovina’s Ongoing Educational Crisis.” *E-International Relations*. October 12, 2014. Dostupno na: <http://www.e-ir.info/2014/10/12/the-permanent-interim-bosnia-and-herzegovinas-ongoing-educational-crisis/>.

neisključujući način. Aktivno promoviranje dobrih praksi – na primjer modernih, multiperspektivnih udžbenika – jenjava, ostavljajući stari *status quo* unatoč dostupnosti modernijim nastavnim sredstvima. Škole i kreatori politika nisu obavezni da koriste novije udžbenike iz historije ili druge dodatne radne materijale. Nastavnici koji žele koristiti novije metode su prepušteni sami sebi, i dobijaju malo institucionalne podrške i poticaja. Obuka nastavnika i dalje je sistemski slabo riješena. I ono što je možda i najbitnije, inicijalno obrazovanje nastavnika na podijeljenim državnim univerzitetima još uvijek ne priprema buduće nastavnike da djecu uče vještinama kritičkog, analitičkog razmišljanja, nego umjesto toga, i dalje pripremaju kadrove koji će pomno slijediti nastavne materijale namijenjene djeci određene etničke pripadnosti. Povratnici su i dalje u najtežoj situaciji.⁷⁰ Djeca povratnici školskog uzrasta imaju tri opcije kada se nađu u školi u kojoj nisu u većini: da ništa ne govore i da se prilagode nastavnom planu i programu većine; da putuju u drugu matičnu ili područnu školu da pohađaju nastavu sa „svojima“; tamo gdje ima dovoljan broj povratničke djece da uče sa svojim vršnjacima, ali odvojeno, kako bi izučavali nacionalnu grupu predmeta. Učenikovi roditelji mogu pokušati tražiti veća prava ali bi time učenika mogli dovesti u opasnost od većeg pritiska i mobinga.

Umjesto postizanja bilo kakve napredne promjene i poboljšanja, situacija se možda i pogoršala. Pojavili su se trendovi još veće podijeljenosti. Jedan od primjera je Konjević Polje gdje na zahtjeve roditelja za uvođenje nacionalne grupe predmeta nije ponuđena neka vrsta kompromisa, niti su uloženi pomirujući naponi, već je to bila prilika vlastima u RS-u da postanu još odlučniji u provođenju svoje politike. Obnovljeni pokušaji da se bosanski jezik u RS-u naziva „jezikom bošnjačkog naroda“ je provokacija, bez obzira na to što je u skladu s površnim čitanjem državnog (često komplikovanog) ustavnog okvira.⁷¹ U isto vrijeme, u Brčko distriktu se ponovo pokušava uvesti doktrinarna vjerska pouka u škole.

Korijen svih ovih problema je istovjetan i jednostavan: korištenje monoperspektivnosti kao metoda i cilja nastavnog plana i programa,

⁷⁰ “Returnees and the Challenges for Education Reform in Bosnia and Herzegovina.” Co-authored with Marina Bowder. Education and Internally Displaced Persons. Christine Smith Ellison and Alan Smith (eds.) Bloomsbury, 2013, str.142-164.

⁷¹ Pogledati fusnotu 50.

kojeg forsiraju lokalni politički akteri kako bi zadržali političku i teritorijalnu kontrolu ideološkom indoktrinacijom. Nasuprot monoperspektivnosti stoji multiperspektivnost. „Monoperspektivnost je jednostran pogled; u pluralnom globalnom svijetu to je nemoguće. Multiperspektivnost se veže za toleranciju, komunikaciju i prihvatanje: suočavanje s različitim perspektivama neophodno je da bi neko postao i ostao tolerantan, za razumijevanje heterogenosti svijeta i njegovih asimetrija.”⁷² Monoperspektivni pristupi se oslanjaju na ograničen broj udžbenika i materijala koji se smatraju „istinom,” a destimuliraju kritičku analizu, mišljenje i debatu. Multiperspektivni pristupi koriste razne vrste udžbenika i materijala, uče čitaocima da razumiju kontekst, preispituju sadržaj udžbenika, i donose promišljene i argumentovane zaključke. Po samoj svojoj prirodi, monoperspektivni kurikulumi mogu služiti samo jednoj grupi ljudi koji osjećaju da dijele jedno, homogeno kulturološko i historijsko iskustvo, te im taj osjećaj još više potvrđuju i učvršćuju. Kao što je detaljnije opisano u nastavku, analize udžbenika i nastavnih planova i programa u BiH jasno, a u nekim slučajevima i nadmoćno, pokazuju da monoperspektivni pristupi služe kao ideološki pouzdana poveznica unutar određene etničke grupe.

I dok svako društvo i obrazovni sistem mogu imati koristi od multiperspektivnih pristupa koji učenike uči da misle i kritički analiziraju datu temu,⁷³ takve vještine su čak i potrebnije u društvima koja se oporavljaju od razornih i nasilnih konflikata. Znanstvenici i praktičari sve više daju ključnu ulogu obrazovanju u formiranju stavova koji će dovesti do poslijeratne obnove i dugoročnog pomirenja. Bush i Salterelli obrađuju ova pitanja u svom radu pod nazivom „Dva lica obrazovanja”⁷⁴ u kojem razmatraju i pozitivni i negativni potencijal obrazovanja. Izvještaj UNESCO-a u kojem se analizira uticaj rata i sektaških, etnonacionalnih i podijeljenih politika je isto tako jasan: „Vrijednosti usađene u školi mogu djecu učiniti manje podložnim onoj vrsti predrasuda, netrpeljivosti, ekstremnog nacionalizma, rasizma i netolerancije koja može voditi u nasilni konflikt. Kada diskriminacija i

⁷² Palati, Venkat Rao. All About History Teaching. Laxmi, 2014, str. 33.

⁷³ Stalne rasprave koje se vode u vezi sa historijom građanskog rata u Sjedinjenim Američkim Državama, i ulogama konfederativnih zastava i simbola, pokazuje da se svaka država bori sa ovim procesom.

⁷⁴ Kenneth D. Bush and Diana Saltarelli, The Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children (Florence, Italy: UNICEF, 2000).

odnosi moći koji održavaju društvenu, političku i ekonomsku isključenost nađu mjesto u učionici, tada obrazovanje može imati suprotan učinak. Škole mogu služiti kao provodnici za prenošenje stavova, ideja i vjerovanja koji društvo čine sklonijem nasilju.”⁷⁵

Ukratko, glavne karakteristike monoperspektivnog obrazovanja uključuju:

- Predstavljanje jednog stajališta kao „istine“;
- Oslanjanje na minimalan broj tekstova i udžbenika, obično odabranih jer se podudaraju sa prihvaćenom „istinom“;
- Izostavljanje alternativnih stajališta, ili bilo kakvog pomena njihovog postojanja, kao i nekritičko odbacivanje udžbenika i materijala koji nisu u skladu s prihvaćenom „istinom“;
- Nepostojanje vještina kritičkog razmišljanja u svrhu preispitivanja udžbenika i materijala, sadržaja i argumenata.

Nije slučajno što je ovaj pristup osmišljen u svrhu kultivisanja pogleda na svijet u kojem je preferirana perspektiva primarna, a alternativni stavovi se ignorišu ili energično (mada ne i kritički) odbacuju. Monoperspektivni pristupi uspijevaju u sredini u kojoj se prihvaćena „istina“ prenosi i ponavlja (uključujući i kroz medije), te se tako istina afirmira i promovira. Veza između takvog dosljednog nekritičkog sadržaja i ekstremističkih pogleda na svijet je jasna. U izvještaju koji se bavi problemom online radikalizacije, od identifikovanih 6 faktora koji objašnjavaju online radikalizaciju, tri se odnose na sadržaj poruka (obrazovnih ili nekih drugih) i nesposobnost i/ili nespremnost da se one kritički analiziraju ili da se prihvati postojanje različitih perspektiva: 1) dugotrajna izloženost ekstremističkim sadržajima i emotivna desenzibilizacija; 2) pobuđivanje moralnog zgražanja stalnim prikazivanjem zločina zapadnih trupa; i 3) stalno ponavljanje sličnih ekstremističkih ideja.⁷⁶

Već godinama je poznato da je potrebna sveobuhvatna reforma bosanskohercegovačkih većinom monoperspektivnih nastavnih planova i

⁷⁵ Education for All Global Monitoring report, The Hidden Crisis: Armed Conflict and Education, 2011, str. 167.

⁷⁶ Countering Online Radicalization in America, str. 17-19. Druga tri uočena faktora su osjećaj anonimnosti, mogućnost da bude „idealizirani ja,“ i stvaranje društvenih kontakata.

programa. Studija o raznim nastavnim planovima i programima koju je proveo UNESCO 1999. godine u vezi s osjetljivom grupom nacionalnih predmeta je utvrdila postojanje nekih neutralnih i prihvatljivih elemenata, ali isto tako i velik broj problematičnih trendova u vezi sa “tendencijama ka političkoj socijalizaciji” u svaka tri kurikulumu, bošnjačkom, hrvatskom i srpskom.⁷⁷ OSCE Misija u BiH je 2009. godine izradila sveobuhvatni (iako neobjavljeni) izvještaj o obaveznim nastavnim planovima i programima koji se koriste u BiH za poučavanje nacionalne grupe predmeta.⁷⁸ Iako su ovi predmeti bili manje huškački nego što su to bili u prošlosti, što je pokazalo da je uklanjanje otvoreno uvredljivih sadržaja bilo u velikoj mjeri uspješno, kombinacija suptilnijih nacionalističkih poruka odabirom materijala koji pobuđuje emocije i nepostojanje metoda poučavanja fokusiranih na kritičko mišljenje, te privid modernosti, su učinili ovaj novi pristup monoperspektivnosti još opasnijim, utemeljujući ga u sveprisutnim podrazumijevajućim tvrdnjama i namjernim izostavljanjem suprotstavljenih informacija ili izvora.⁷⁹ Izvještaj iz 2011. godine o udžbenicima vjeronauke analizirao je tekstove fokusirajući se na kvalitet prenesenog znanja, principe i vrijednosti kojima se djeca uče, prisutnost stereotipa i u kojoj mjeri se koristi kritički pristup. Iako su uočene neke pozitivne komponente, a neki udžbenici su se približili modernim pedagoškim praksama, analiza je pokazala da se generalno iz udžbenika ne uči na adekvatan način o drugim religijama (katolički tekstovi su djelimični izuzetak), te da su sve knjige sadržavale problematične dijelove o nacionalnoj historiji (uključujući slavljenje određenih bitki ili ideje plemenite žrtve ili mučeništva), te primjere negativnog stereotipisanja nekih religija.⁸⁰ Komitet UN-a za ekonomska, socijalna i kulturna prava pozvao je 2005. godine na izradu i korištenje jednog kurikuluma koji bi bio prihvatljiv „svim razredima, neovisno o

⁷⁷ Stabback, Philip. “Common curriculum, core curriculum or common curriculum standards –finding a solution for Bosnia and Herzegovina.” *Prospects*. Vol. 37, 2007, str. 455-456.

⁷⁸ Primary School Curricula in Bosnia and Herzegovina: A Thematic Review of the National Subjects.” OSCE Mission to BiH, 2009.

⁷⁹ Analysis of the National Group of Subjects in the Compulsory Curricula of Bosnia and Herzegovina, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2010.

⁸⁰ Moe, Christian. “Religious Education Textbooks in BiH: A Human Rights-Based Analysis of Inter-Religious Contents.” Unpublished report for the OSCE Mission to BiH. June 2011.

etničkom porijeklu učenika.“⁸¹ Vijeće Europe je 2009. godine ponovo istaklo svoje zanimanje za multiperspektivnost, naglašavajući da, „poučavanje historije može biti alat za podršku miru i pomirenju u konfliktnim i post-konfliktnim područjima kao i toleranciju i razumijevanje pri oslovljavanju pojava kao što su migracije, imigracije i demografske promjene.“⁸²

Međutim, malo toga je učinjeno kako bi se riješio problem građana jedne države koji sistematski uče prema tri različita kurikulumu. Dominacija nekompatibilnih pogleda na svijet koji se baziraju na kontradiktornim i nekompatibilnim „istinama“ postala je posebno jasna 2015. godine. Veliki broj komemoracija, godišnjica i političkih dešavanja ilustrirali su korištenje historije za kreiranje novih savremenih narativa i sjećanja.⁸³ Hrvatska i Srbija različito interpretiraju početak rata '90-ih godina i uništenje Vukovara, kao i završetak rata s operacijom Oluja 1995. godine.⁸⁴ Komemoracije u Srebrenici dovele su do rasprava o definiciji genocida, i postale su osjetljivo pitanje među Bošnjacima i Srbima koji obično tumače iste događaje i kontekst na dijametralno suprotan način; u kojoj mjeri ovi različiti pogledi predstavljaju stvarni potencijal za stvarne probleme postalo je očigledno tokom komemoracije u julu 2015. godine.⁸⁵ I kao da to nije dovoljno,

⁸¹ Concluding Observations of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 35th Session, November 2005, Point 50, Dostupno na: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/e28e94adf27d0abdc12571100030f0d1/\\$FILE/G0640201.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/e28e94adf27d0abdc12571100030f0d1/$FILE/G0640201.pdf)

⁸² “History Teaching in Conflict and post-Conflict Areas.” The Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc. 11919. 25 May 2009, str. 3. Dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=12299&lang=en>

⁸³ Moll, Nicolas. “Fragmented Memories in a Fragmented Country: Memory Competition and Political Identity-Building in Today’s Bosnia and Herzegovina.” Nationalities Papers. Vo.41, No. 6, November 2013, str. 910–935.

⁸⁴ Milekić, Sven. “Croatia Celebrates Operation Storm Anniversary; Serbia Mourns.” Balkan Insight. 5 August 2015. Dostupno na:

<http://www.balkaninsight.com/en/article/croatia-throws-a-military-parade-for-operation-storm> -08-04-2015; Sven Milekić, Saša Dragojlo, Katarina Panić, Srećko Latal. “Nationalist Commemorations Threaten Balkan Reconciliation.” Balkan Insight. 7 August 2015. Dostupno na: <http://www.balkaninsight.com/en/article/nationalist-commemorations-threaten-balkan-reconciliation-08-07-2015>

⁸⁵ Srpski Premijer Aleksandar Vučić prisustvovao je komemoraciji 11. jula, i bio je primoran pobjeći kada su ga obasuli kamenjem i drugim predmetima. I dok Vučić danas govori o izgradnji prijateljstva, poznata je njegova izjava tokom rata, „Za svakog ubijenog Srbina, mi ćemo ubiti 100 Muslimana.! Bh. vlasti su obećale provođenje istrage. Sito-Sucić, Dario and Maja Zuvela. “Serbian PM Forced to Flee

države u regiji aktivno i različito obilježavaju Drugi svjetski rat, a historičari su na uvjerljiv način povezali neuspjeh historijskog i političkog pomirenja u vremenu nakon Drugog svjetskog rata i nasilja devedesetih godina. Monoperspektivni narativi činjenice navode selektivno; historijsko sjećanje i interpretacija su igra bez pobjednika.

Srebrenica Massacre Memorial.” Reuters. 11 July 2015. Dostupno na:
<http://www.reuters.com/article/2015/07/12/us-bosnia-srebrenica-idUSKCN0PL00720150712>

Zaključci i preporuke:

Ka multiperspektivnosti i kritičkom mišljenju

„Nasilni ekstremizam i radikalizacija koji vode ka terorizmu su nusproizvod društva. Oni pronalaze plodno tlo u rastućoj netoleranciji, rasizmu i ksenofobiji, uključujući i anti-terorističke politike koje stigmatiziraju i diskriminiraju određene osobe na osnovu karakteristika kao što su religija, rasna ili etničko porijeklo. Takva diskriminacija nije samo faktor koji pogoduje nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode ka terorizmu, nego i praktična prepreka uključivanju mladih u borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije, jer potencijalno dovodi do smanjenja njihovog interesa i volje da doprinesu sprečavanju terorizma. Protiv netolerancije i diskriminacije bi se trebalo boriti na efikasan način, počevši od toga da se osigura da anti-terorističke mjere nisu diskriminatorne u svojoj formulaciji ili interpretaciji. Društvo bi trebalo ponuditi kredibilne alternative nasilnom ekstremizmu, i po pitanju narativa, i ponuđenih uzora i prilika za mobilizaciju, kao što je demokratska participacija, građanski angažman, pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama i mogućnosti za zaposlenje. U tom pogledu, država ima primarnu odgovornost, što znači da čitav niz državnih agencija treba koordinirati svoje aktivnosti i na državnom i na lokalnom nivou, kako bi imali bolje zajedničko razumijevanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu. Akteri na prvim borbenim linijama, kao što su policija, nastavnici i socijalni radnici, imaju posebnu ulogu s obzirom na to da mogu doći u direktan kontakt s osobama koje su krenule u pravcu nasilnog ekstremizma i radikalizacije. Država bi trebala kontinuirano osnaživati i podržavati ove aktere kroz razvoj alata i pružanje obuka o tome kako spriječiti i odgovoriti na kompleksne situacije koje uključuju nasilni ekstremizam i radikalizaciju koji vode ka terorizmu.“⁸⁶

Prvi impuls će biti da se osmisle projekti kroz koje bi se pokušali spriječiti takvi trendovi u BiH. Ako je suditi prema onome što se dešavalo u

⁸⁶ „Uključivanje mladih u borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu: Izvještaj o nalazima i preporuke.“ Zajednički ekspertski okrugli stol Sekretarijata OSCE-a i OSCE-ODIHR-a. 23-24 October 2012, str. 4-5.

zadnjih 20 godina, donatori će kroz pozive za velike i male projekte tražiti lokalne vladine i nevladine partnere za provođenje projekata u kojima bi se kreirale web stranice s drugačijim narativom, onim koji će se boriti protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma; u kojima bi se nudile radionice za obuku nastavnika; organizovali ljetni kampovi za mlade; provodila vršnjačka edukacija; „edukacija edukatora“; organizovale međureligijske studijske posjete, i slično.

Međutim, iako učešće u takvim aktivnostima može biti korisno uskoj grupi samoizabranih učesnika, *nijedna* od njih ne može ostaviti traga u obrazovnom ekosistemu u kojem su monoperspektivno razdvajanje i isključivost dio političke DNK. „Puko dodavanje dimenzije borbe protiv nasilnog ekstremizma na slabu osnovu neće dati rezultate.“⁸⁷ Stoga, svaki ozbiljan napor da se oslove pomenute slabosti mora biti sveobuhvatan, sistematski i strukturalan; mora biti fokusiran na planiranje i izradu politike, a ne na površno bavljenje tehničkim aspektima, te mora biti fokusiran na sadržaj, kurikulume i kritiku.⁸⁸

Napori za provođenje reforme se moraju usmjeriti direktno na građane – nastavnike, učenike i roditelje – kako bi se izgradila podrška za ovu važnu i apsolutno neophodnu reformu. Kritičari – uključujući domaće političare koji se protive reformi i neodlučne međunarodne aktere – će brzo odbaciti pomisao na bilo kakvu jaču ulogu države. Dok se može očekivati da će RS ove preporuke automatski odbiti, i bošnjački i hrvatski političari u Federaciji će, u nastojanju da održe svoje vlastita obrazovna carstva, također odbiti svaki prijedlog za kreiranje politike koja bi mogla ugroziti njihovu društvenu kontrolu.

⁸⁷ The Role of Education in Countering Violent Extremism.” Meeting Note. December 2013. str. 7. Dostupno na: http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2013/12/Dec13_Education_Expert_Meeting_Note.pdf

⁸⁸ Weinstein ističe da postoji opća tendencija u razvojnim i područjima pogođenim konfliktom ka implementiranju modula i „dodatnih sadržaja“ umjesto posvećivanja mnogo težem zadatku provođenja sveobuhvatne reforme; nešto čemu se često opiru kreatori politika u državama koje se opiru reformi. Autori se pitaju, „da li integrisane učionice sa zahtjevnim nastavnim planovima i programima i dugoročnim razvojem vještina kritičkog mišljenja mogu učiniti mnogo više od posebnih časova posvećenih rješavanju sukoba ili starogrčkim korijenima demokratije,“ Harvey M. Weinstein, Sarah Warshauer Freedman and Holly Hughson, “School Voices: Challenges Facing Education Systems After Identity-Based Conflicts,” in *Education, Citizenship and Social Justice*, Vol. 2, No. 1 (March 2009), str. 45.

Stoga je važno postaviti ovo pitanje tako da se neće baviti time hoće li nadležnosti biti na nivou države, entiteta ili kantona, nego da li svako dijete u BiH može zaista bez problema pohađati bilo koju školu u BiH i učiti po bilo kojem od kurikuluma, i kasnije završiti školu savladavši kompetitivni set korisnih vještina i sa multiperspektivnim i kritičkim pogledom na svijet. Ako se ovi rezultati postignu, tada opcije za administriranje takvog obrazovnog sistema mogu biti strukturirane na više različitih načina (iako bi i efikasnost javne potrošnje u konačnici također trebala biti faktor).

Tvrđnja koja je izrečena 2007. godine je nažalost danas sve važnija: „U BiH klatno ostaje tvrdoglavo nagnuto na stranu ideologija. Za dobrobit države i budući prosperitet njenog naroda, klatno se mora zanjihati, dramatično i brzo, na stranu njene djece.“⁸⁹ Međutim, dugoročni mir i pomirenje će biti mogući samo onda kada nove generacije mladih ljudi ne budu zatrovane jedne protiv drugih, i kada steknu multiperspektivne poglede na svijet i vještine kritičkog mišljenja. Preporuke koje ovdje iznosimo daju široku agendu za relevantnu reformu obrazovanja, većinom se pozivajući na neuspjele napore i neispunjena obećanja od prije deset godina. Nijedna od njih se ne može provesti samostalno, jer su međusobno zavisne. Međutim, one predstavljaju početnu tačku za domaće i međunarodne aktere koji bi se trebali baviti ovim pitanjem.

Preporuke

Ove preporuke polaze od potrebe za sistemskom i sveobuhvatnom reformom koja bi u svom fokusu imala suzbijanje monoperspektivnog pristupa koji obilježava bh. obrazovanje i koji ga čini podložnim ekstremističkim manipulacijama. Namijenjene su domaćim i međunarodnim donosiocima odluka i široj grupi građana koja je latentno nezadovoljna obrazovnim statusom quo:

- Uspostaviti nezavisnu koordinacijsku ekspertnu grupu, čijim članovima bi to bio primarni angažman, koja bi razvila kratkoročnu (jedna godina) i srednjoročnu (pet godina) strategiju za sveobuhvatnu kurikularnu reformu.

⁸⁹ Stabback, Philip. "Common curriculum, core curriculum or common curriculum standards –finding a solution for Bosnia and Herzegovina." Prospects. Vol. 37, 2007, str. 465.

- Stvoriti bazu podrške među građanstvom za sveobuhvatnu reformu obrazovanja, obrazlažući pitanje direktno građanima, povezujući finansijsku i razvojnu pomoć s napretkom u ovom sektoru.
- Provesti reviziju kurikuluma koja bi za cilj imala poučavanje na multi-perspektivan način. Postojeći izvještaji i analize će poslužiti kao solidna početna tačka, te mogu pomoći pri izbjegavanju ponovnog „izmišljanja tople vode“. Ekspertne organizacije poput instituta Georg Eckert mogu dati svoj doprinos; multilingvističke tehnike predavanja bi trebale osigurati da su svi učenici pismeni u smislu dijalekatskih varijanti (bosanski/hrvatski/srpski) te pisama (latinično i ćirilčno).
- Privremeno obustaviti sve postojeće ili planirane programe podrške obrazovanju (uključujući i one koji se smatraju čisto „strukturnim“ ili „tehničkim“) dok se ne obezbijedi da budu u skladu s obnovljenim naporom ka sistemskoj reformi; uskratiti finansiranje ako se reforme ne provode savjesno. Finansiranje obrazovanja je nepouzdan; vanjsko finansiranje bez reforme je poslužilo kao oslonac za postojeći zatrovani i opasni sistem.
- Raditi s religijskim zajednicama kako bi se na sistematičan način provodilo inkluzivno, multiperspektivno i nedoktrinarno religijsko obrazovanje, i osiguralo da se doktrinarne religijske instrukcije u školi realiziraju na inkluzivan (ne isključujući) način u skladu s dobrim praksama, te da su učenicima i roditeljima ponuđene prihvatljive alternative.
- Ponovno razmotriti građanske inicijative koje, iako su uvele korisne koncepte, nisu u dovoljnoj mjeri uspjele parirati porukama koje šalju druge društvene grupe. Promovirati tehnike i metode kritičkog mišljenja, unaprijediti vještine kritičkog mišljenja i uvesti obaveznu medijsku pismenost kako bi se umanjila potencijalna privlačnost ekstremističkih pogleda na svijet i ideologija.
- Potrebno je shvatiti da susjedne države mogu doprinijeti reformskom ambijentu na konstruktivan ili destruktivan način. Kako se kurikularni materijali često direktno ili indirektno preuzimaju iz Hrvatske ili Srbije, time se u BiH uvoze i

monoperspektivni narativi tih država. Donatorski ili ekspertske programi podrške u tim zemljama bi se također trebali fokusirati na kvalitet, multiperspektivnost i kritičko mišljenje.